

Határainkon túl

Az úgynevezett Kelet-kutatásról

Gentzen F. H., Kalisch J., Voigt G., Wolfgramm E.:
Die „Ostforschung“ — ein Stoßtrupp des deutschen Imperialismus.
(ZfG 1958. 6. sz. 1181—1220. o.)

A marxista—leninista történettudomány sürgető feladata a német nép és a Kelet- és Délkelet-Európa népei közötti kapcsolatok kikutatása és ábrázolása. Ezt nyomatékosan hangsúlyozza a Német Szocialista Egységpárt (SED) politikai irodájának 1955-ben „A történeti kutatás és oktatás megjavítása a Német Demokratikus Köztársaságban” címmel hozott határozata. Abból kiindulva, hogy a néptömegek tevékenységének és harcainak döntő jelentőségük volt a történelemben, a német nép és keleti szomszédai közt a középkor óta kialakult baráti kapcsolatok tudományos vizsgálata segítséget nyújt ahhoz, hogy leküzdjük a nacionalista előítéleteket, a Nyugat-Németországban a Szovjetunió ellen szított hajsztát, a revansista propagandát szétzúzzuk és a proletár internacionalizmus eszméit terjesszük. Ez „fontos hozzájárulás a béketábor országában élő népek szoros tömörüléséhez az imperialista agressziós tervek elleni harcban”.¹

A történelmi materializmust magáévá tevő német történeti kutatásnak az a feladata, hogy fáradhatatlanul működjék a békének, a német nemzeti egység demokratikus alapon való visszaállításának és a társadalmi haladásnak a szolgálatában. A német történettudomány tekintetét az egyes országokban a szocialista építésnél adódó törvényszerűségekre és tapasztalatokra fordítja. Vizsgálja annak a barátságának a hagyományait, amely a néptömegeknek a feudális és kapitalista kizsákmányolás, valamint nemzeti elnyomás elleni közös harcukban, de elsősorban a munkásosztálynak az imperializmus, a fasiszmus és a háború elleni szolidáris akcióiban nyilvánult meg. Eközben tudatosan és nyíltan állást foglal az új mellett, annak a korhadt és elavult elleni forradalmi harcában. Csak így lehet a történeti folyamat törvényszerű összefüggéseit minden oldalról feltárni, a történeti kutatást mint tudományt művelni. „A munkásosztály melletti pártos állásfoglalás és az ebből adódó harcok magatartás nem akadály, hanem sokkal inkább feltétel az objektív történeti valóság megismeréséhez.”² Ez a megállapítás megfelelően érvényes Kelet- és Délkelet-Európa történetének kutatása terén is. Ilyen pártos állásfoglaláson alapszik nem utolsósorban a Német Demokratikus Köztársaság fiatal marxista történettudományának fölénye a bonni NATO-állam történetírása felett.

¹ ZfG, 3. évf. (1955) 4. füz. 518. o.; vö. még *E. Diehl—R. Dlubek*: Die Historiker der Deutschen Demokratischen Republik vor neuen großen Aufgaben. Einheit, 1955. 9. füz. 882—892. o.

² *E. Engelberg*: Politik und Geschichtsschreibung, ZfG 6. évf. (1958) 3. füz. 472. o.

Hogy mennyire félnek ettől a fölénytől, azt mutatják azok a botrányos esetek, amelyek a nyugat-német Történészszövetség 1958. évi konferenciáján Trierben előadódtak, amikor ennek a testületnek az elnöke és az Ostforschung seniorja, Hermann Aubin, az NDK marxista történettudományának vendégként megjelent képviselőitől eddig szokásban nem levő, arcátlan módon a szót megvonta, mondván, hogy „kilátástalan a tudományos megértés olyan felekkel, akik a tudományt saját bevallásuk szerint politikai célok szolgálatába állítják”.³

A német marxista történészek büszkék arra, hogy tudományos fáradozásuk a legszentebb politikai céloknak, a béke biztosításának és a szocializmus felépítésének szolgál. Ezzel szemben Hermann Aubinnak és a nyugat-német történetírás haladási irányát elhatározóan megszabó Ostforschung többi képviselőinek elég okuk van rá, hogy „tudományuk” veszélyes céljait az állítólagos objektivitás fátylával takargassák. Összefoglalásaikban és cikkeikben azon igyekeznek, hogy „kelet-kutatási tapasztalataikat” („Ost-erfahrung”) nyugat-németországi szakmai kollégáiknak, valamint a külföldnek is tudományos kutatási eredményként tálalják. A trieri események utolsó mementó volt. Éppen azért ideje, hogy ennek a sui generis tudományágnak fejlődési képét megrajzoljuk, amely jelenleg Nyugat-Németországban — mint egykor Hitler idején — azt célozza, hogy a történelemtől az agronómiáig, a teológiától a szociológiáig „összességkutatást” („Ganzheitsforschung”) folytasson az európai Kelet kérdéseiben.⁴

A politika és gazdaság, a civil és katonai hírszolgálat közötti széles koordinátahálózat, amelybe az Ostforschung munkáját beleágyazta, az ezekben az összefüggésekben felmerülő számos személy és intézmény már eleve kilátástalanná teszi, hogy egy ilyen első vázlatban többet adjunk, mint az itt említett komplexus általános fejlődési vonalainak vázlatos rajzát. Az Ostforschung külön ágaival kapcsolatos állásfoglalásunkat további cikkeinkben fogjuk tárgyalni. E vizsgálatnál ajánlatos az országok szerinti felosztás: Oroszország és a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia és végül Délkelet-Európa, azaz a dunai és balkáni államok.

Az Ostforschung variánsainak jellegét a tanulmányozási terület határozza meg, nem pedig módszerének és érvelésének mikéntje; az utóbbi II. Vilmostól a weimari köztársaságon és a Hitler-fasizmuson keresztül a honni NATO-államig viszonylag ugyanaz maradt. Így újból és újból megkísérlik, hogy a német feudális urak, a junkerek és az imperialisták agressziós politikáját — a Drang nach Osten-t — olyan folyamatként ábrázolják, amely megfelelt a német nép érdekének, sőt a megtámadott népek érdekeinek is. Dicsőítik az ún. „német keleti kultúrmissziót”, lekicsinylik szláv szomszédaink gazdasági, politikai és kulturális teljesítményeit, és gyalázzák forradalmi hagyományaikat. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme óta az Ostforschungban egy további mozzanat lép mindinkább előtérbe: a kommunistaellenesség.

Bár nézeteik változatosak, s bár adódnak a nézetek között eltérések, sőt akad egy-egy pozitív hang és ismeretekben gazdag munka is a szláv

³ Vö. Trierer Landeszeitung, 1958. szept. 26.

⁴ Lásd: H. Aubin: Zur Erforschung der deutschen Ostbewegung, Deutsche Schriften zur Landes- und Volksforschung, 2. köt. Leipzig, 1939. 10. o. — Ez a munka már 1937-ben megjelent a Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1. évfolyamában, 37–70, 309–331 és 562–602. o.

népekről, ne kerülje el sose figyelmünket, hogy lényeges vonásaik azonosak. Lenin rámutatott a polgári uralomgyakorlás két rendszerére, az erőszak, valamint a reformok és az engedmények módszerére. Átvitt értelemben találó ez a megállapítás a burzsoázia ideológusai — és így az Ostforscherek — magatartására is.⁵ Jóllehet vannak például Schiemann és Delbrück, Brackmann és Stählin vagy Aubin és Schlesinger felfogásában eltérő vonások, de végeredményben mind a német imperializmus céljait szolgálják.

A kelet-európai történelem és a német—szláv viszony problémáiról korántsem csak ennek a speciális szaknak a szószólói nyilatkoztak. E terület nacionalista elképzeléseinek kialakításához mindig jelentős részben hozzájárultak más történeti disciplinák képviselői is. Mindenesetre szétfeszítene jelen cikkünk kereteit, ha például Lamprecht, Holtzmann, Hampe, Baethgen, Oncken és Rothfels szerepét közelebbről akarnók megvizsgálni.

Az Ostforschung lényege és működése azt bizonyítja, hogy sohasem valósította meg az Aubin által Trierben hangoztatott követelményt, a tudomány és politika szétválasztását; de ezt még Aubin maga sem tette soha. Az Ostforscherek, mint a német imperializmus ideológusai, aktív részt vesznek a nyugat-németországi vezető körök agressziós politikájában, a hidegháborúban és a lélektani hadviselésben a szocializmus országai ellen. A szocialista országok bel- és külpolitikájának eltorzított és meghamisított ábrázolásával érveket szolgáltatnak a kommunistaellenes propaganda számára. Az Ostforschung messzéágazó információs apparátusával szakadatlanul figyelteti a kelet- és délkelet-európai szocialista államok életének minden területét, erről gazdag anyagot gyűjt, ami lehetővé teszi, hogy politikai vagy gazdasági vonalról való megbízóit a kívánt adatokkal ellássa. Az Ostforschung közreműködik a tömegek félrevezetésében, az imperialista expanziós törekvések álcázásában és egy harmadik világháború ideológiai előkészítésében.

*

Az Ostforschung mint önálló disciplina a XIX. század utolsó évtizedében fejlődött ki, amikor a német imperializmus a világ újrafelosztását követelte és széles kelet-európai területek gazdasági és politikai leigázására készülődött. Semmiesetre sem G. F. Müller, J. G. Herder, A. L. Schlözer, H. Luden és mások humanista és haladó öröksége volt az, ami a Kelet-Európa múltjával és jelenével való beható foglalkozás alapjául szolgált. Míg a polgári tudomány e képviselői keleti szomszédaink történetét történeti teljesítményeik és nemzeti sajátságaik teljes méltánylásával ábrázolták, addig az Ostforschung már kezdettől fogva az imperialista német uralmi igények megalapozásának és igazolásának szentelte magát. Ennek az agresszív, expansionista politikának a propagandisztikus palástolására „a németek felsőbbrendűsége”, „keleti kultúrmissziójuk” és „a szláv veszedelem” téziseit terjesztgették.⁶

⁵ Lásd: *E. Engelberg*: i. m. 482. skk. o.

⁶ „A németek felsőbbrendűsége” a szlávok felett és „a németek keleti kultúrmissziója” tézisei a polgári nacionalizmus kifejezései. A polgári nacionalizmus határozta meg az 1848. évi sikertelen forradalom után mindjobban a történeti képet Németországban.

„A szláv veszély” jelszava Németországban a szláv népek kapitalista fejlődésével és nemzeti öntudatuk kialakulásával merült fel. Arra szolgált, hogy igazolja a porosz németesítő politikát Poroszország lengyel tartományaiban és ugyanakkor védelmi színezetet kölcsönözzön a német imperialisták keleti expanziós terveinek. Az Alldeutscher Verband és a Deutscher Ostmarkenverein szótárában uralkodó helyet foglalt el e kifejezés.

Ebben a vonatkozásban elsősorban Theodor Schiemann balti-német történész tevékenykedett, aki a berlini egyetemen 1892-ben létesített első német kelet-európai történeti tanszék tanára lett. Schiemann hosszú ideig II. Vilmos benső bizalmasa és tanácsadója volt, és mint a katonai akadémia tanára, tartósan befolyásolta a német militaristák nézeteit a kelet-európai helyzetről és az 1902-ben alapított berlini „Kelet-európai történeti és országismereti szemináriumban” számos, később vezető Ostforschert képezett ki. Schiemann történeti és publicisztikai írásaiban, többek között a „Kreuzzeitung”-ban megjelent külpolitikai heti szemléiben Oroszország megrögzött ellenségének bizonyult⁷ és nem kevésbé járult hozzá a német nép széles rétegeinek sovizta uszításához.

Az 1905. évi orosz forradalom Németországban erős visszhangot váltott ki. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy közgazdászok, történészek, nyelvtudósok és irodalomtörténészek gyakrabban foglalkoztak kelet-európai problémákkal. Az uralkodó osztályok félelme a forradalmi hullám nyugat felé való további kiterjedésétől arra ösztönözte az Ostforschereket, hogy behatóbban tanulmányozzák a cári belpolitikát, hogy adott esetben megelőző rendszabályokat javasolhassanak. Ugyanakkor olyan új módok után is kutattak, amelyek lehetővé tennék a német monopóliumok erősebb behatolását az orosz gazdasági életbe.⁸ 1910-ben jelent meg a „Zeitschrift für osteuropäische Geschichte” első füzeté, melynek kiadói — Th. Schiemann, H. Uebersberger, O. Hoetzsch és K. L. Goetz — évtizedekig kulespozícióit foglaltak el a német Ostforschungban. Emellett megindították az „Osteuropäische Forschungen” c. tanulmányorozatot és (1911 óta) ipari és kereskedelmi körök számára az „Ostwirtschaft” folyóiratot. 1912-ben M. Sering és O. Auhagen közgazdászok vezetésével 108 hivatalnok és tudós tanulmányutat tett Oroszországban és végül, ehhez kapcsolódva, 1913 októberében — a lipcsei „népek csatája” 100. évfordulóján — megalakították a „Deutsche Gesellschaft zum Studium Rußlands” elnevezésű társulatot, amely az első világháború után az Ostforschung csúcsszervezete lett.

Az Ostforschung első fejlődési szakaszában szorosan össze volt fonódva a német monopólióké két propagandaszervezetével, az 1891-ben alakított „Alldeutscher Verband”-dal és az 1894-ben létrehozott „Verein zur Förderung des Deutschtums in den Ostmarken”-nel (a későbbi „Deutscher Ostmarkenverein”). Nagyiparosok, bankárok, földbirtokosok, katonai személyek, hivatalnokok és papok mellett neves egyetemi tanárok is tartoztak tagjaik közé. Így az „Alldeutscher Verband”-ban tevékenykedett Dietrich Schäfer, Ernst Häckel, Georg von Below, Karl Lamprecht, Friedrich Ratzel és Otto Hoetzsch; a „Deutscher Ostmarkenverein”-ben pedig, amelyet alapítóiról (v. Hansemann, Kennemann és v. Tiedemann) hakatista-egyesületnek is neveztek, különösen Dietrich Schäfer, Max Lenz és Manfred Laubert. Ezek, hogy egy jövőbeli, Oroszország elleni háború esetén biztos háterszágot teremtsenek Németországnak, Porosz-Németország lengyel tartományainak kíméletlen germanizálásáért szálltak síkra. Az ezekre a szláv területekre irányuló uralmi

⁷ Vö. K. Meyer: Theodor Schiemann als politischer Publizist, Hamburg — Frankfurt a. M. 1956.

⁸ Vö. K. Wiedenfeld: Rußlands Stellung in der Weltwirtschaft (Rußlands Kultur und Volkswirtschaft, kiadta M. Sering. Berlin — Leipzig. 1913. 283. o.).

igényeket például Schäfer a németek középkori és újkori keleti expanziójából vezette le; Lengyelország felosztásait Poroszország „önfenntartási kötelezettségének” nevezte és tagadta a lengyel nép saját állami létre való jogát. Álszent módon hálátlansággal vádolta a lengyeleket a porosz hatóságokkal szemben, akiknek germanizáló politikáját „áldásos tett”-nek minősítette. A lengyel nemzeti mozgalom „minden rendelkezésre álló erővel való elfojtását” magától értetődő kötelességnek nyilvánította.⁹

Még világosabban hangsúlyozta Schäfer a német imperializmus expanziós terveit egy, 1915 augusztusában a „Deutscher Ostmarkenverein” elnökéhez benyújtott, „keleti szomszédaink jövőbeli alakulásáról” szóló titkos emlékiratában (Denkschrift über die zukünftige Gestaltung unserer östlichen Nachbarvölker): „Létünk számára szélesebb és biztosabb alapokat nem nyerhetünk hatalmunk kelet felé való kiterjesztése nélkül. Az oroszok vissza kell húzódnia a Ladoga, Pejpusz, Berezina és Dnyeper mögé. Amit egyszer számára német császárnője, II. Katalin megszerzett, Németország javára megint el kell venni tőle. Adja Isten!”¹⁰

Ezzel a hakatista-össznémet irányzattal, amely alig titkolta szlávellenességét, sőt szlávfaló mivoltát, átmenetileg élesen szemben álltak az imperialista német burzsoázia „liberális” szárnyának szószólói, a történész Hans Delbrück, a közgazdász Max Weber, a nemzetközi jogász Walter Schücking és a politikus-publicista Friedrich Naumann. A Delbrück által kiadott „Preußische Jahrbücher”-ben és más folyóiratokban bírálták ugyan a Lengyelországgal szemben tanúsított porosz-német politikát, de semmiestre sem voltak gyökeres ellenzői egy Lengyelország és további kelet-európai területekre kinyúló hatalmi terjeszkedésnek. Ellenzésük jobbra a kormányzási módszerek ellen irányult, amelyeket ügyetlennek és hibásnak tartottak. Véleményük szerint ezek a módszerek azt eredményezik, hogy az összes lengyelek zárt sorokban ellenségesen állnak szembe Németországgal, ami egy Oroszország elleni háború esetén végzetes következményekkel járhat. Igazi céljaikról — amelyek pedig a Kelet-Európára kiterjedő gazdasági behatolás és uralom, valamint e területek lakosságának kihasználása a német imperializmus részéről — nemcsak Naumann könyve, a „Mitteleuropa” tájékoztató (a könyvet a világháború idején írta és több kiadást ért meg) és más tanulmányai főképp a lengyel kérdéstről, hanem Delbrücknek a császárhoz intézett írása is, melyet az 1830/31 utáni romantikus német lengyelbarátság korából származó lengyel dalokból álló ismert gyűjteményével együtt 1916. december 24-én a császárnak benyújtott. Ebben ezt a, röviddel a lengyel királyság kikiáltása után kiadott művét „lengyel toborzási iratnak” nevezi és megjegyzi: „Hogy a lengyel csapatokban megbízható szövetséges bajtársakra találjunk, azt hiszem nemcsak politikai érvekkel kell dolgoznunk, hanem a szövetségestársi érzést is fel kell bennük keltenünk.”¹¹

A háború éveitől a német Ostforscherek mindkét fő irányzatának aktivitása fokozódott. Már 1916-ban Königsbergben megalakult az „Institut für ostdeutsche Wirtschaft”, 1918 folyamán pedig — amikor a német imperializmus a breszt-litovszki rablóbéke után abban a reményben ringatta

⁹ D. Schäfer: Deutschland und der Osten (Die Ostmark, 1915. jan. — jún. 7. o.).

¹⁰ DZA Merseburg Rep. 195. Füg. 32,162 v.

¹¹ DZA Merseburg Rep. 89 H VI Europa, No. 212. 61. o.

magát, hogy keleti vágyai céljánál áll — a breslauer „Osteuropa-Institut”. Egy 1920-ban közzétett pályázati felhívásból — melyet Paul Diels szlavista (ma Münchenben a szlavisztika egyetemi tanára) írt — azt olvashatjuk ki, hogy az intézet főleg lengyel problémákkal foglalkozott. „De a szem továbbsiklott Fehér-Oroszországra, Litvániára, Ukrajnára... Szerbia és Bulgáriára... Nagy-Oroszországra...”¹² Az intézet arra lett volna hivatva, hogy elsősorban a „gyakorlatot” — azaz az imperialista német gazdaságpolitikát — szolgálja, mert „a gyakorlati élet emberei ezzel a céllal létesítették...”¹³ Diels elhallgatja, hogy ezen a felső-sziléziai és rajnai nehézipar, a nagybirtokosok, s kormány- és egyházi hatóságok értendőek. Így pl. Friedrich Krupp 25 000, Giesche örökösei 100 000, Linke-Hoffmann 20 000, a sziléziai tartománykormányzat szintén 20 000 és Dr. Bertram breslauer hercegek 30 000 márkával járultak hozzá.¹⁴ Az Osteuropa-Institut külön adakozói között voltak Emil Berve, a „Schlesischer Bankverein” vezetője és a „Deutsche Bank” felügyelő bizottsági tagja, Leo Lustig, a német nagykereskedelem központi szövetségének helyettes elnöke és a „Deutsche Eisenhandel AG” vezérigazgatója, Otto Niedt, a felsősziléziai „Eisenbahn-Bedarf AG” vezérigazgatója, Otto Saeger, a „Bergwerkgesellschaft G. v. Giesches Erben” ügyvezető igazgatója, akik „bőkezűségükért” magas címekre és kitüntetésekre tarthatnak számot.¹⁵ Ténylegesen az intézet csak 1918 után kezdte meg a munkát.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmére és a forradalmi mozgalom növekedésére Németországban a vezető Ostforschereknél tanulságos reakciót váltott ki. A „Deutsche Gesellschaft zum Studium Rußlands” elnöksége már 1918 februárjában elhatározta, hogy a társaságból egy Zentralstelle-t alakít „az Oroszországból származó, nevezetesen a forradalmi Oroszországról szóló anyag számára” és „ehhez hamarosan létre kell hozni a szükséges kapcsolatokat pl. az Ob—Ost állomásokkal, a pétérvári missziókkal, a berlini hatóságokkal”.¹⁶

Max Sering szószék-szocialista, aki 1933-ban Hitler lelkes pártihive lett, már akkor azon fáradozott, hogy beindítsa az antibolsevista propagandát, és Arthur Luther ismert szlavistában készséges segítőtársra akadt.¹⁷ Otto Hoetzsch 1918 márciusában megelégedéssel állapította meg, hogy Németország a breszt-litovszki békével Európa számára falat emelt a bolsevik forradalom áradatával szemben és ezzel kifejezésre juttatta azt, hogy az uralkodó osztályok mennyire féltek az osztálypozícióikat fenyegető veszélytől. Ezek a körök reményeiket a szovjethatalom összeomlásába vetették; ezt áhította Hoetzsch is, amint ez a „Kreuzzeitung”-ban 1918. június 26-án megjelent heti szemléjéből kiviláglik. Sőt végezetül 1918. november 6-án

¹² P. Diels: Das Osteuropa-Institut Breslau (Zeitschrift des oberschlesischen Berg- und Hüttenmännischen Vereins, 59. évf. 1920. 150. o.).

¹³ Uo. 153. o.

¹⁴ DZA Merseburg, Rep. 76. Va, Sekt. 4. Tit. X 97.

¹⁵ Uo. 122–134. o.

¹⁶ Protokoll der Präsidialsitzung vom 2. Februar 1918. DZA Merseburg, Rep. 76. Va, Sekt. 1. Tit. 11. I. rész, No. 26. VI. köt.

¹⁷ Uo.: lásd ezenkívül a „Deutsche Gesellschaft zum Studium Rußlands” meghívását 1918. július 12-i közgyűlésére. DZA Merseburg, Rep. 76. Va, Sekt. 1. Tit. 11. I. rész, No. 26. VII. köt.

Hoetzsch Németország és az antant közös antibolsevista frontja mellett nyilatkozott.¹⁸

*

A német imperializmusnak veresége után és tekintettel a szovjet-orszországi munkás-paraszt hatalom egyre fokozódó erősödésére, nem volt már több ereje újabb katonai kalandokhoz. Megrokkant gazdasági és politikai potenciáljának visszaállítására irányuló törekvése az Ostforschungnak is új indítékokat adott.

Az Ostforscherek Oroszország történetének és forradalmi mozgalmának új magyarázati kísérleteivel,¹⁹ emigránsok és kiutasítottak segítségével,²⁰ sőt a Szovjetunióban diplomáciai poszton kifejtett nyíltan ellenséges magatartásukkal²¹ bekapcsolódtak a weimari köztársaság antibolsevista kampányába. Szóban és írásban próbálták a német nép széles rétegeiben a Szovjetország iránt táplált rokonszenvet aláásni és ezzel egyszerre mind támogatták az ellenforradalmi propagandát, és főként a német monopóliókének a Németország Kommunista Pártja ellen irányuló politikáját. Különösen nagy erőfeszítéseket tettek abban az irányban, hogy a német imperializmus gazdasági befolyását Kelet-Európában megerősítsék. Egyes Ostforschereknek a szorosabb német—szovjet gazdasági kapcsolatok melletti kiállását igen gyakran az a teljesen irreális mellékgondolat kísérte, hogy „az élénkebb külkereskedelmi forgalom Oroszországban a belső fejlődésre a kommunizmustól való távolodás irányában hatna”.²² Abból, hogy egyes Ostforscherek külpolitikai síkon a német—szovjet közeledés mellett szálltak síkra, ugyanolyan kevéssé következtethetünk arra, hogy ezek igazán baráti érzéseket tápláltak volna a Szovjetunió irányában. A német burzsoázia egy bizonyos irányzatának e szószólói számára az a szándék volt irányadó, hogy Német-

¹⁸ Vö. *F. T. Epstein*: Otto Hoetzsch als außenpolitischer Kommentator während des ersten Weltkrieges (Rußland-Studien. O. Hoetzsch Emlékkönyv. Kiadta a „Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde”, Stuttgart 1957. 26. o.) A későbbiek során Hoetzsch nézetei a német—szovjet viszonyról gyökeresen megváltoztak. A világgazdasági válság idején szembefordult azokkal a kísérletekkel, amelyek Németországot a szovjetellenes frontba akarták bevonni. Így 1930 júniusában a következőket jelentette ki a Reichstagban: „Örültek lennénk egy ilyen kombinációba belebocsátkozni, amely egészében a mi vállainkra nehezednék; mert ebből semmi hasznunk nem lenne és Oroszországban teljes vereséggel végződne.” (A Reichstag üléseinek gyorsírási jegyzőkönyve. 428. köt. 5866). A második világháború kimenetelének hatására Hoetzsch (aki 1945 óta a berlini Humboldt egyetem kelet-európai történeti tanszékének professzora) kimondottan a német nép és a Szovjetunió közti barátság és együttműködés harcosa.

¹⁹ A húszas évek Ostforschungja filozófáló történelemhamisításokba bocsátkozott, ezeket 1945 után az angol és amerikai történészek hatására továbbfejlesztették „Oroszország speciális eset” és „modern pánszlávizmus” jellegű megállapításokkal és megpróbálták az orosz burzsoáziát igazolni.

²⁰ Ehhez lásd pl. *DZA Merseburg*, Rep. 76, Sekt. 2, Tit. 23, Lit. 11. No. 134. Berlini Orosz Tudományos Intézet. A „Deutsche Gesellschaft zum Studium Osteuropas” O. Hoetzsch által aláírt, 1922. nov. 18. és 30., valamint 1923. febr. 15-i levelei mutatják, hogy a Szovjet hatalom olyan esküdt ellenségeiért exponálta magát, mint N. Berdjajev és S. Frank.

²¹ Tanulságos megjegyzéseket tesz O. Auhagen szovjetellenes tevékenységéről G. Hilger arra az időre vonatkozólag, mikor O. Auhagen mezőgazdasági attachéként működött a moszkvai német követségen. *G. Hilger*: Wir und der Kreml. Frankfurt a/M—Berlin. 1956. 161. sk. o.

²² Uo. 74. o.

ország nemzetközi helyzetét erősítsék, és ezért a Szovjetunióban szükséges ellensúlyt láttak az antanthatalmakkal szemben.²³

Az Ostforschung tevékenysége egyszersmind arra irányult, hogy a néptömegeknek a versaillesi diktátummal szemben táplált elutasító magatartását kihasználja és az imperialista keleti expanzió szolgálatába állítsa. Elsősorban alátámasztani igyekezett a német keleti határok revíziójának „szükségességét”.

A német imperializmus új, szervezetenként önálló intézetek alapításával és rendületlen szubvencionálásával az Ostforschungot 1918 után erősebb lábakra állította. Breslau, Königsberg és Berlin az Ostforschung legfontosabb központjaivá fejlődtek. Miután 1918 novemberében a breslauer „Osteuropa-Institut”-ot megnyitották, 1920-ban megalakították Königsbergben a „Wirtschaftsinstitut für Rußland und die Oststaaten”-t, 1923-ban Berlinben a „Russisches wissenschaftliches Institut”-ot és az „Ukrainisches wissenschaftliches Institut”-ot, 1927-ben Danzigban az „Ostland-Institut”-ot, 1933-ban Berlinben az „Institut für wissenschaftliche Erforschung der Sowjetunion”-t. Számos új folyóirat és monográfia-sorozat lehetővé tette az Ostforschung számára, hogy a legkülönbözőbb érdekköröket saját szaklapjával befolyásolja. Ezek közül meg kell említenünk a „Jahresberichte für Kultur und Geschichte der Slawen”, „Quellen und Aufsätze zur russischen Geschichte”, „Zeitschrift für osteuropäisches Recht”, „Deutsche wissenschaftliche Zeitschrift für Polen”, „Der russische Gedanke” stb. e. folyóiratokat; ezeken kívül például az „Osteuropa” és az „Ostland-Berichte” egy szélesebb körű közönséghez fordult. A német imperializmusnak a dunai és balkáni országokban való előnyomulását szolgálta továbbá egy saját „Südostforschung”, amely számára külön intézeteket alapítottak: 1929-ben Drezdában a „Mitteleuropa-Institut”-ot, 1930-ban Münchenben a „Südost-Institut”-ot és 1934-ben Lipszében az „Institut für Geschichte und Kultur Südosteuropas” intézetet. Hasonló irányban erőtítették az egyetemi oktatást is: 1931 nyári szemeszterében 37 német egyetemen és főiskolán 98 professzor és lektor 368 előadást és gyakorlatot tartott Kelet-Európa múltjának és jelenének témaköréből.

A weimari köztársaság Ostforschungjában a breslauer „Osteuropa-Institut” játszott kiemelkedő szerepet. Az Ostforschung feladatkitűzése, szervezete és az irányadó ipari és kereskedelmi körökkel való szoros személyi összefonódása a gazdasági kérdések tanulmányozását állította előtérbe, a történeti kutatás pedig másodrangúvá vált. A statisztikai és kartográfiai anyag tervszerű gyűjtésével, újsághírek rendszeres kiaknázásával és „bizalmas” gazdasági tájékoztatások felhasználásával a német imperializmus számára új befolyási lehetőségeket puhaltak ki Kelet-Európában; ez egyszersmind előmunkálatként szolgált mindazon versaillesi határozatok revíziója érdekében, amelyek a német imperializmus kelet-európai érdekeit csorbították. P. Diels 1920-ban írt, előbb említett cikke bepillantást enged az Intézet felépítésébe és tevékenységébe is: „A gazdasági tanácsadó első-

²³ Hasonló nézeteket vallott Hoetzsch is 1926-ban egy, a berlini szerződésről írt cikkében: „Németországban mindinkább felülkerekedett az a belátás, hogy a locarno-i konstrukció feltétlenül kiegészítésre szorul Oroszország tekintetében. Ezt a követelést először én hangoztattam nyilvánosan... A Bismarck-féle kölesönös biztosítási szerződés emléke olyan magától értetődőleg lépett előtérbe, hogy ezt a megnevezést mind gyakrabban kezdték használni.” (Osteuropa, I. évf. 6. füz. 339. o.)

sorban... az Intézet archívumára támaszkodik, amely 30 000 darab kivágatával már most rendkívül értékes, sehol másutt fél nem lehető segéd-eszköze a kutatásnak és a tájékoztatásnak... A jogi tanácsadó 1920 kezdete óta a felvilágosításért hozzá forduló közönség szolgálatára áll... Érdeklődés nyilvánult meg a lengyel és csehszlovák jog iránt. A tájékoztatás különböző jogi kérdéseket ölelt fel, többek között a kereskedelmi jog tárgyköréből, és egyszersmind a békeszerződések értelmezésével kapcsolatos kérdéseket is. Ami érdeklődés az orosz jog iránt felmerült, elsősorban a család- és öröklési jog kérdéseit érintette, a jog más területei eddig csak kevéssé kerültek szóba. A szervezeti formák teljes, mindenre kiterjedő kihasználása tehát még itt is a jövő feladata...²⁴ A „jövőbeli kihasználás” számára egy többszáz munkatársból való gárdát toboroztak össze, amely sokoldalú anyagot gyűjtött össze Kelet-Európa ásványkíneseiről, közlekedési útjairól lélekszám-sűrűségéről, a lengyel ipar állapotáról stb., és kiadványokban, emlékiratokban és előadásokban a megbízók, ill. érdeklődők rendelkezésére bocsátott.

Nem csoda, hogy ez az anyag a fasisztáknak rendkívül kapóra jött. Ezek azután 1937-ben ennek az anyagnak nagy részét (a „Sicherheitsdienst” által fenntartott) „Wannsee-Institut”-ba szállították át. Dokumentumokkal is kimutatható, hogy a breslaui „Osteuropa-Institut” már 1934 óta végzett kémtevékenységet a fasiszta elhárítószolgálat megbízásából.²⁵

Ezenkívül a königsbergi „Wirtschaftsinstitut für Rußland und die Oststaaten” teljesített olyan feladatokat, amelyek közvetlenül a német imperialista burzsoázia érdekeiből fakadtak. A mindennapi tájékoztatók kiadása a kelet-európai gazdasági életéről, exportpropaganda²⁶ és az ipari és kormányhatóságok tájékoztatása gyakran gazdasági kémkedéssel párosult, amelyet egy 1928 novemberében az Intézet és a „Rußlandauschuß der deutschen Wirtschaft”²⁷ között létrejött megállapodás a következő szavakkal ír körül: „A »Rußlandauschuß der deutschen Wirtschaft« a gazdaságpolitika és a Szovjet-Oroszországgal való gazdasági kapcsolat minden alapvető kérdésével foglalkozik... A »Wirtschaftsinstitut für Rußland und die Oststaaten« átveszi a Kelet (beleértve Szovjet-Oroszországot is) gazdasági viszonyainak tudományos statisztikai kutatását, és a német gazdaság, valamint a hivatalos fórumok tájékoztatását Oroszország egész gazdasági fejlődéséről a »Wirtschaftsinstitut«-hoz a Szovjetunióból befutott anyag alapján.”²⁸

Különösen élénk tevékenységet fejtett ki a fasiszták uralomra jutásáig a „Deutsche Gesellschaft zum Studium Osteuropas” (azelőtt: „Deutsche Gesellschaft zum Studium Rußlands”). Ebben a társaságban a Szovjetunió fanatikus ellenségei mellett sok „reálpolitikus” is volt, akik a Szovjetunióval való taktikai együttthaladásban lehetőséget láttak a versaillesi béklyók

²⁴ P. Diels: i. m. 152. o.

²⁵ DZA Potsdam, Osteuropa-Institut Breslau, rendezetlen anyag. Jelentés: A lengyel nehézipar szükséglete háború esetén.

²⁶ Ezt a célt szolgálták pl. a „Der Osteuropa-Markt”, „Deutsch—polnische Wirtschaftsrundschau” és „Eildienst Osteuropa EDO” folyóiratok.

²⁷ A „Rußlandauschuß der deutschen Wirtschaft” szervezetet a Reichsverband der deutschen Industrie, a Deutscher Industrie- und Handelstag, a Reichsverband des deutschen Groß- und Überseehandels és a Zentralverband des deutschen Bank- und Bankiergewerbes, tehát a felső monopolista gyáriparosok szövetségei, alapították és irányították. A königsbergi „Wirtschaftsinstitut für Rußland und die Oststaaten” 1929 eleje óta csak e bizottság számára dolgozott.

²⁸ LHA Dresden, Wirtschaftsministerium No. 206, 92. o.

széttörésére. A német nép széles rétegeiben a Szovjetunióban végbement fejlődés iránti nagy érdeklődés arra készítette ezt a társaságot, hogy nagyszámú látogatót vonzó művészeti kiállításokat, előadásokat, költői esteket, tanulmányutakat és 1928-ban Berlinben „orosz történeiszhetet” rendezzen. Bár a felelős tényezők ezzel összekötötték azt — a hivatalos német külpolitika által is követett — szándékot, hogy a nyugati hatalmaknak egy Németország és a Szovjetunió közti szoros együttműködés „veszélyét” demonstrálják, őket magukat is érték hátbatámadások és szidalmak, többek között Max Vasmer berlini szlavista részéről.^{28a} Az említett rendezvények kivételek voltak az Ostforschung szervezetében és a gazdasági világválság éveiben mindinkább helyet adtak a szélsőséges szovjetellenes befolyásnak, amelyet a társaság akkori és mai főtákará, és az „Osteuropa” „szerkesztője”, Klaus Mehnert erejéhez képest szorgalmazott. A folyóirat munkatársi gárdáját ennek az irányzatnak más olyan képviselőivel is bővítették, mint Werner Markert (ma a tübingeni „Institut für osteuropäische Geschichte und Landeskunde” igazgatója) és Otto Schiller (ma a hohenheimi mezőgazdasági főiskola tanára, a moszkvai nyugat-német követség alkalmi munkatársa és a szovjet agrárpolitika „szakértője”). Mind hangosabban folytatták a toborzást a geopolitikai és fehérgárdista irodalom érdekében is. 1933 márciusában a „Deutsche Gesellschaft zum Studium Osteuropas” kijelentette, hogy teljesen egyetért Hitler — 1933. március 23-án a Reichstagban tartott beszédében lefektetett — külpolitikai programjával, amely szerint a Szovjetunióval való jó kapcsolatok helyreállításának előfeltétele a „belföldi kommunizmus megsemmisítése”.

Az Ostforschung az első világháború után különös szorgalommal látott hozzá, hogy a keleti határoknak a német imperializmus által szorgalmazott revízióját ideológiailag előkészítse. Az „Ostland” (1920), a „Deutsche Blätter in Polen” (1924), „Heilige Ostmark” (1925) és sok más folyóirat arra szolgált, hogy „a németek keleti missziója” jelszavát a széles néprétegek tudatába besulykolják és a szláv területeknek Németországról való Versailles utáni leválasztását „történeti igazságtalanságként” tüntessék fel. Az Ostforscherek sovinszta, geopolitikai és rasszista tendenciáitól mindinkább áthatott munkáikban előre megfontolt szándékkal azt a kérdést helyezték a középpontba, hogy milyen szerepet játszott a németség „a limes herabicus és a varég zóna közötti térség kialakulásában”.²⁹ Albrecht Penck berlini geográfus ekkor fogalmazta meg „a német népi és kultúrta-laj” fogalmát, hogy így a német területi igények jogosultságát megalapozza. Penck Wilhelm Volz-cal létrehozta a „Mittelstelle für zwischeneuropäische Fragen” intézményt, amelyből később a lipcei „Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung”-ot alakították, és amelynek munkájában geográfusok, történészek, filológusok, jogászok és őstörténészek vettek részt.

Hasonló szellemben működött Breslauban Hermann Aubin, akinek tézise a germán előidőktől a jelenkorig tartó „deutsche Ostbewegung” folyamatos összefüggéséről szintén felhívás volt a „Drang nach Osten” folytatására és a Hitler-fasizmus szellemi tulajdonává vált. Aubin 1937-ben diadalittasan állapította meg: „Megadatott megélnünk, hogy egy tudományos

^{28a} DZA Merseburg, Rep. 76. Vc, Sekt. 1. Tit. II. 1. rész. No. 26 C.

²⁹ H. Schlenger, Deutsche Ostraumforschung (Erbe und Aufgabe: Deutscher Osten, 1. köt.), kiadta a Nordrhein-Westfalen szövetségi állam szociális minisztériuma, Düsseldorf—Köln. 1951. 34. o.

kutatási eredmény szemünk előtt a népi tudat hathatós alkotóelemévé vált.”³⁰

Az Ostforschung politikai céljait félreérthetetlenül fejtette ki a már 1925 óta fennálló „Volk und Reich” kiadó 1932-ben egy programadásnak nevezhető nyilatkozatában: „A kelettel való foglalkozás irányelve az a felismerés volt, hogy keleten német állami és népiségi határaink fenntartása végett egy kelettel szembeni új német mentalitásból *Ostbewegung*-ot kell teremtenünk. Ez az előfeltétele annak, hogy keleten aktív német politikát folytassunk Közép-Európa újjárendezése céljával.”³¹

A német faszizmus uralomra jutása után, amelynek számára — Hitler szavaival élve — az „Ostpolitik”, azaz új területek bekebelezése a jelen legaktuálisabb feladatát jelentette, az Ostforschung újabb ösztönzést nyert. Hogy a fasiszta potentátok milyen élénk érdeklődést tanúsítottak éppen az „Ostinstitut”-ok munkássága iránt, ez kiviláglik Rosenbergnek és Bormannnak a potsdami német központi levéltárban talált különböző irataiból.³² Rosenberg és Bormann nemcsak a már meglévő központok további nagyvonalú kiépítését szorgalmazták, hanem több új intézményt is hívtak még életre; így az „Institut für Grenz- und Auslandstudien”-t, a „Wannsee-Institut”-ot Berlinben és különösen 1940-ben a krakkói „Institut für deutsche Ostarbeit”-et. A náci ideológia erősebb érvényesítése érdekében az intézetekhez külön fajbiológiai osztályokat is csatoltak. Bár egyes Ostforschereket, akik a nácioknak pártpolitikai vagy „faji” okokból nem voltak megfelelőek, elmozdítottak hivatalukból (Otto Hoetzsch, Richard Salomon) vagy akár fegyházba küldtek (Otto Auhagen), többségük viszont — mint ez 1933. március 23-án megmutatkozott — igen nagy hévvel üdvözölte és támogatta a Hitler-faszizmust, amelynek ideológiáját nem kis mértékben ők is segítettek kialakítani.

A német Ostforschung „szürke eminenciásává” a harmincas években Albert Brackmann (1871—1952) lépett elő. Brackmann 1913 óta mint egyetemi tanár működött Königsbergben, és az első világháború alatt a grodnoi levéltár kirablásával tüntette ki magát. Brackmann 1919 júliusában a lengyel területi igényekkel szemben szakvéleményt adott a versaillesi szerződés 92. pontjához, amelyben — a történeti tényekkel szemben — azt állította, hogy az akkori kelet-porosz tartomány keretében sosem létezett lengyel állami tulajdon.³³ Brackmann 1922-ben Schäfer utódjaként Berlinbe hívták és végül 1929-ben a porosz állami levéltár vezérigazgatói székébe ültették. Az ő kezdeményezésére létesült 1931/32-ben a Berlin—Dahlem-i állami titkos levéltárban egy Johannes Papritz által vezetett iroda, amely 1938-tól kezdve a „Publikationsstelle” szerény címét viselte. Ez a hosszú ideig gondosan rejtve tartott intézmény gondoskodott — amint ezt egy 1941-ben kiadott beszámolóból olvashatjuk — „a politikai igények (elsősorban a lengyel igények) elhárításáról, valamint a német politikai igények megalapozásáról”. Munkájának első eredménye a „Deutschland und Polen” című hírhedt cikkgyűjtemény volt (1933).

³⁰ H. Aubin: i. m. l. o.

³¹ F. Heiss, A. Hillen Ziegfeld: Süddeutsche Ostnot, Berlin, 1932. 109. sk. o.

³² DZA Potsdam, A tudomány, nevelés és népművelés birodalmi minisztériuma, 2545, 1. rész, 7. m.

³³ DZA Merseburg, Rep. 77, Tit. 856. O. No. 17, 3. köt. 14. o.

1933. december 19-én következett a „Nordostdeutsche (1935 óta Nord- und Ostdeutsche) Forschungsgemeinschaft” megalapítása. Az intézet elnöke Brackmann, helyettese Hermann Aubin, az ügyvezető Johannes Papritz lett. Irányadó befolyást — főként a személyi politikára — az SS gyakorolt. A „Forschungsgemeinschaft” a Lengyelországban, Csehszlovákiában és a balti államokban mint ötödik hadoszlop működő Ostforschereknek nemcsak eszmei irányítást, hanem pénzbeli támogatást is adott. Ugyanakkor Brackmann azon fáradozott, hogy megfelelő munkatársi gárdát alakítson ki a Reichben. A „Forschungsgemeinschaft” intézte a „Deutschland und der Osten” tanulmányosorozatot, valamint a „Jomsburg” és a „Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung” folyóiratok kiadását, de ezenkívül számtalan német nacionalista kiadvány megjelenését külföldön is. A „Forschungsgemeinschaft” védnöksége alatt álltak a következő kiadványsorozatok, ill. folyóiratok: Reinhard Wittram „Baltische Lande”, Viktor Kauder „Ostdeutsche Forschungen”,³⁴ „Deutsche Gaue im Osten” és „Ostdeutsche Heimatbücher”, az Alfred Lattermann által szerkesztett „Deutsche wissenschaftliche Zeitschrift für Polen” és a Kauder és Lattermann által kiadott „Deutsche Monatshefte”, valamint a „Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte” (kiadta: W. Wostry, R. Schreiber és K. Oberdorffer) c. folyóiratok. Ezek segítségével akarták egyrészt a „Heim-ins-Reich” (Haza a Birodalomba) propagandát előmozdítani a lengyelországi és csehszlovákiai német kisebbség körében, másrészt Németországban a „Deutschtum in Osten” (keleti németiség) emlékezetét ébrentartani és így a versaillesi határmegállapítás revíziójának szükségességét sugallani.

A „Kiadói igazgatóság” 1935-ben egy fordítási szolgálatot létesített, hogy ezáltal a német történészek a sajtó és a hatóságok számára az „irányzatos politikai célkutatásnak” bélyegezett szláv és balti történettudomány elleni kampányt megkönnyítse, illetve több szempontból egyáltalán lehetővé tegye. Rövid néhány év alatt pl. 531 lengyel művet fordítottak le németre és továbbítottak mint bizalmas, ill. szolgálati fordításokat hivatalokhoz, szervezetekhez és intézetekhez. A fordítási szolgálat a második világháború alatt méginkább kiépült és további kiadási igazgatóságokat létesítettek Stuttgartban, Hamburgban és Bécsben. 1943-ban a berlini intézmény Bautzenbe költözött át.

A „Bund Deutscher Osten” és az OKH számára 1938/39-ben több tucat „Schulungsbrief”-et készítettek, amelyek arra szolgáltak, hogy „szakembereket” képezzenek ki a kelet-európai országokban folytatandó fasiszta rabló- és németesítő politika céljaira. A Brackmann körüli kör ezenkívül helynévkutatási, statisztikai és kartográfiai munkákat készített elő, amelyeket nyilván a náci hatóságok rendeltek. Még 1939 szeptembere előtt kiadták „A lengyel állam területén levő német lakosságú helységek jegyzékét”, amely már a német helységneveket is tartalmazta és a Hitler-fasiszta csapatoknak Lengyelországba való betörésükkor jó tájékozódási segédeszközül szolgált. A helységnévtár ezenkívül megkönnyítette a megszálló hatóságoknak közigazgatási és lakosságpolitikai rendszabályaik (kerületi és körzeti beosztás, lakosság névjegyzéke stb.)

³⁴ E sorozat 1. köteteként 1934-ben megjelent a fasiszta K. Lück, Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens c. műve; 12. köteteként 1940-ben a „Deutsche Gestalter und Ordner im Osten” c. hirhedt cikkgyűjtemény, amelyet Kauder 1957-ben csekély változtatásokkal 3. kiadásként „Deutsch – Polnische Nachbarschaft. Lebensbilder deutscher Helfer in Polen” címmel ki merészelt adni.

végrehajtását. A kiadói igazgatóság ezenkívül már jóval az 1938. évi müncheni egyezmény előtt előkészítette a Szudéta-vidék cseh helyneveinek elnémetesítését. De mindezen túlmenően — amint Vollert „Albert Brackmann és a kelet-német vidék- és népkutatás” c. cikkében közli³⁵ — a Forschungsgemeinschaft a Szudéta-vidék bekebelezésekor „ügyintéző irodájával, kiadói igazgatóságával annyiban vett közvetlenül részt ebben, hogy munkatársai határkijelölő munkálatokkal foglalkoztak”. A cikk megállapítja, hogy a munkatársak ezt a feladatot „különös belső megelégedéssel és lelkesedéssel” végezték. Hasonló szolgálatkészséget tanúsítottak a második világháború kitörésekor is, amikor a „Nordostberichte”-ben és más írásokban igyekeztek a Hitler-fasizmust a háború kirobbantásának minden felelősségétől tisztára mosni.

Brackmann-nak, a fasiszta propagandaközpont megteremtőjének és irányítójának a „Historische Zeitschrift” 1955-ben egy dícsérő megemlékezést szentelt. Ez érthető is, mert a ma hangadó nyugat-német Ostforscherek többekévé szorosan együttműködtek vele (Aubin, Schieder, Conze, Kossmann, Wittram, Stasiewski, G. Rhode, Meynen stb.), és már 1950-ben gondoskodtak a tevékenység újramegindításáról a „Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft” útján; jellemző, hogy Brackmann utódjául Aubint hívták meg.

Úgy látszott, hogy azok a célok, melyeket az Ostforschung fennállása óta szolgált, Lengyelország lerohanásával 1939 szeptemberében legalább részben megvalósultak. Így még azt is lehetségesnek tartották, hogy a Szovjetuniót a Dnyeper-vonal mögé viaszorítsák, amit Dietrich Schäfer már az első világháború idején követelt. Ez a csalogató kilátás arra bírta az Ostforschereket, hogy kövessék a fasiszta tankokat és repülőgépeket. Az Ostforscherek a lengyel, csehszlovák és később (a hírhedt Rosenberg-féle „Einsatz-Stab”-bal kapcsolatban) szovjet területen is folytatták munkájukat, hogy elméleti „felismeréseiket” segítsenek a szégyenletes gyakorlatba átültetni.

Ebből a célból alapították 1940 áprilisában Krakkóban az „Institut für deutsche Ostarbeit” intézetet, melynek elnöke Hans Frank „főkormányzó” és háborús bűnös volt. Az intézet feladata az volt — mint ezt igazgatója, W. Coblitz kifejtette —, „hogy folytassák és fokozzák a Kelettel kapcsolatban eddig már kifejtett német tudományos munkát”.³⁶ Különösen nagy súlyt helyeztek a „zsidókérdés” kikutatására, amelyet „a párt és az állam központi szerveivel legszorosabb kapcsolatban az európai zsidókérdés teljes tisztázásának szellemében folytattak”.³⁷ Ennek a Majdanek, Auschwitz és Treblinka intő nevével kapcsolatos, sokmillió áldozatot követelő, borzalmas megsemmisítési politikának az elméleti előmunkáit Peter-Heinz Seraphim végezte, annakidején a greifswaldi egyetem tanára és az „Institut für deutsche Ostarbeit” munkatársa, ma a bochumi közigazgatási és gazdasági akadémia tanulmányi vezetője, aki „keleti tapasztalatait” a nyugat-német állami hivatalnokutánpótlás képzésénél rendelkezésre bocsátja.³⁸ Az Intézet első nagyobb kon-

³⁵ Deutsche Ostforschung — Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg, I. köt. Leipzig. 1942. 3. skk. o. Ennek a cikknek első, lényegesen nyíltabb fogalmazását a pártirodai vizsgálóbizottság nem engedte kiadni. Papritz a cikket 1942 decemberében csak az Ostforscherek egy kis körének küldte meg. Vö. A. Kosiński: Polityczny Profesor (Przegląd Zachodni, 1947, 11/12. f. 980. skk. o.).

³⁶ Das Generalgouvernement, kiadta M. du Prel. Würzburg. 1942. 185. o.

³⁷ Uo. 187. o.

³⁸ Vö. I. Girard: Prof. P. H. Seraphim — „wissenschaftlicher” Wegbereiter faschistischer Ideologie unter Hitler und unter Adenauer (Dokumentation der Zeit, 1956. 126.).

ferenciáján 1940-ben a főreferátumokat P. H. Seraphim és Theodor Oberländer (ma miniszter Bonnban) tartották, a hallgatóság közt pedig a „főkormányzó-ság” potentátjain kívül ott voltak Quisling (Norvégia), ifj. Cuza (Románia) és Mussert (Hollandia) hírhedt kollaboránsok.

A háború idején kreált másik intézmény a Göring védnöksége alatt álló „Reichsstiftung für deutsche Ostforschung” volt a poseni egyetemen. Itt azon fáradozott az SS, hogy közvetlen befolyást gyakorolhasson Kelet-Európa történetének megfogalmazására. Az volt az irányelv, hogy az orosz történelem ábrázolásánál hangsúlyozni kell „a tág-térség káoszveszélyének leküzdését az Új Európához kapcsolódó sajátos rendformák létrehozásával”. Az egyes szempontokat az illetékes szerzők Dr. Bosse SS Reichsführernél állították össze és a poseni „Reichsuniversität” akkori újkori történeti tanárának, Reinhard Wittramnak (ma Göttingenben) baráti széljegyzettel nyújtották át.³⁹

Az SS kizárólagos befolyásával Prágában megalakították a „R.-Heydrich-Stiftung”-ot, amely elsősorban délkelet-európai kérdésekkel foglalkozott.

1942 áprilisában Rosenberg sikertelen kísérletet tett egy „Reichszentrale für Ostforschung” alapítására. Mivel azonban 1941-ben már létrehozták az „Arbeitsgemeinschaft der wissenschaftlichen Ost- und Südost-Institute” intézményét és ez meg is kezdte működését, Rosenberg tervét hamarosan elcsúsztatották.

A breszlai „Osteuropa-Institut” a háború idején is megtartotta vezető szerepét. Egy 1942-ben Charlotte Pauly által fogalmazott és az intézet akkori igazgatója, Hans-Jürgen Seraphim által korrigált és helybenhagyott iratban a következőket találjuk: „Különösen nagy súlyt helyezünk az egyes országok statisztikai kimutatásaira, térképanyagára és enciklopédiáira... Ezt az értékes... anyagot nemcsak a tudósok aknázhatják ki, hanem a polgári igazgatás, a hadsereg, a párt és a gyakorlati gazdaság is... Élénk érdeklődésre tartanak számot az összes keleti nyelvekből az Osteuropa-Institutban tartott tanfolyamok... Ezek nem annyira a nyelvtudományi ismeretekre helyezik a súlyt, mint inkább a gyakorlati nyelvismeret gyors elsajátítására. Külön meg kell említenünk, hogy az Osteuropa-Institut résztvesz a megszállott keleti területek gazdasági vezetőinek kiképzésében.”⁴⁰ A „Náci-irodalom védelmére alakított pártirodai vizsgálóbizottság” (1941 december) támogatása, Lublin SS és rendőrségi vezető számára készített „Kutatási-anyag Kelet-Európa népeiről” (1942 január), egy könyvsorozat összeállítása a megszállt területek birodalmi minisztériuma számára (1942 július), kiképzési anyag a prágai SS-képezde számára (1942) augusztus és még sok más bizonyítja,⁴¹ hogy a breszlai intézet az SS segédintézményévé vált.

*

A hitleri Németország összeomlása és a széles antifasiszta mozgalom az Ostforschungot egyelőre hallgatásra kényszerítette, de ez Churchill fultoni

³⁹ A birodalmi SS-vezető iratai, SS-Hauptamt - Amtsgruppe D. D I/3 g Ostraum Dr. B./Sch, 1944. szept. 26. A széljegyzet így szól: „Kedves Reinhard, nem találtak meg. A mellékelt írás vázlatosan néhány szempontot tartalmaz katonai történetünk összefoglalásához. H. B.” — Ennek az írásnak a másolatát a poznańi Instytut Zachodni volt szíves rendelkezésünkre boesátani. — Dr. Heinrich Bosse ma az „Osteuropa” folyóirat munkatársa.

⁴⁰ DZA Potsdam. Osteuropainstitut Breslau, rendezetlen anyag.

⁴¹ Uo.

beszédén és Byrnes stuttgarti felszólalásán felbuzdulva már 1946-ban hozzákezdett Nyugat-Németországban szétugraszott erőinek összegyűjtéséhez. Marshall, az Egyesült Államok minisztere megbízást adott, hogy a moszkvai külügyminiszeri konferenciára dolgozzanak ki egy emlékiratot az Odera-Neisse határ ellen; ezzel kapcsolatban jött azután létre már 1946 novemberében a göttingeni munkaközösség („Göttingener Arbeitskreis”). Jellemző, hogy a munkaközösség iránt a „Pomerániai spirituszértékesítő szövetkezet” azonnal érdeklődést mutatott és anyagi segítséget is nyújtott nekik. A munkaközösség többek között az „Ostkorrespondenz”, a „Pressedienst der Heimatvertriebenen” révén, továbbá előadásokkal és népszerű kiadványsorozattal élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki, hogy mind bel- mind külföldön hangulatot teremtsen a Potsdamban lerögzített keleti határok revíziója mellett. A munkaközösség bekapcsolódott az áttelepülők szervezeteinek, az ún. „Landsmannschaft”-oknak a megteremtésébe, és ezeket ellátta sovinszta és szovjetellenes irodalommal.

A „Bizonia” létrehozása, a pénzreform és a bonni köztársaság megalakítása voltak az első mérföldkövek a német imperializmus megerősödésének útján. De a népi demokratikus forradalom győzelme egy sor európai és ázsiai országban, a Német Demokratikus Köztársaság megteremtése és a Szovjetunió által vezetett szocialista világrendszer kialakulása a második világháború után alapvető módon megváltoztatta az erőviszonyokat. A nemzetközi monopolkapitalizmusnak azokban a törekvéseiben, hogy elvesztett pozícióit visszaszerezze és a szocializmus előretörését feltartóztassa, a német imperializmusnak — mint az amerikai imperializmus szövetségésének — nem utolsó sorban „keleti tapasztalatai” (Osterfahrung) alapján egész különleges szerep jutott. Nyugat-Németország végül is, mint a NATO tagja, katonai felvonulási bázis lett a Német Demokratikus Köztársaság, az európai népi demokratikus országok és a Szovjetunió ellen és a háború tűzfészke Európában. A bonni urak célja elsősorban az, hogy uralmukat egész Németországra kiterjessék, s az Oderától és Neissetől keletre eső területeket visszaszerezzék, ebben a szándékukban pedig a többszörös békenyilatkozatok ellenére sem riadnak vissza fegyveres erőszak alkalmazásától.

Az USA-imperialisták által megindított és az Adenauer-kormány által szított hidegháború az Ostforscherek számára széles tevékenységi területet nyitott. Sokatmondó tény, hogy a bonni állam a „göttingai munkaközösséget” már igen korán „fokozott közhasznú társaságnak” deklarálta, amelynek csakhamar sikerült megfelelő „rezonanciát találnia a gazdaságon belül” is.⁴²

A német monopolkapitalizmus hatalmának növekedését az Ostforschung fokozatos kiépítése kísérte. Már 1948-ban összehozták a régi „keleti specialisták” a „Büro von Friedensfragen” konferenciáján, és még ugyanebben az évben a müncheni történelmszociológusok létrehozták a „kelet-európai történelmi szekciót”. 1949. november 18-án Stuttgartban a „Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde” (az Ostforschung csúcsszervezete) ismét megkezdte munkáját. A társaságnak az a legfőbb feladata, hogy a Szovjetunióban történt eseményekről nyújtson „tájékoztatást”. Tárgyilagos hírközlésről szó sincs, amint erről folyóiratukba, az „Osteuropa”-ba tekintve rögtön meggyőződhetünk. A lap Aubin útmutatását — amely szerint „az Ostforschung alapprob-

⁴² A königsbergi Albertus-egyetem évkönyve. 5. köt. 385. o.

lémája általában... a bolsevizmus uralkodó jelenségének megismerése"⁴³ — úgy követi, hogy gyűlölködő rágalmakat és kiagyalt állításokat ír a szovjet bel- és külpolitikáról, a népi demokráciákról és a Német Demokratikus Köztársaságról. Mehnert és Schiller mellett egyik legszorgalmasabb szószólója Boris Meissner nemzetközi jogász (Hamburg), ami jó ajánlólevélként szolgált számára, hogy Adenauer „külpolitikai tanácsadójává” váljék. A társaságnál különösen nagy becsben tartják az emigránsokat és a NDK-ból szökötteket; tárt karokkal fogadják őket mint „specialistákat” és a szocializmus esküdt ellenségeit.

1950. április 29-én az európai népi demokratikus országok és a balti szovjet-köztársaságok felé tekintgetve megalakították a „Johann—Gottfried—Herder-Forschungsrat”-ot és egy hasonló nevű intézetet Marburgban (Lahn). Hogy ez a társaság a Brackmann által vezetett „Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft” folytatója, ez nemcsak vezetőjében, Hermann Aubinban, a munkatársi gárdában és célkitűzéseiben nyilvánul meg, hanem abban is, hogy ugyancsak országonkénti bizottságokra tagolódik, tovább folytatja a „kiadói igazgatóság” fordítási szolgálatát és utánpótlást nevel az Ostforschung számára. Az intézet igazgatója, Erich Keyser (azelőtt a danzigi „Ostlandinstitut”-nál) programnyilatkozata szerint a „Forschungsrat” ébren akarja tartani a „német Kelet” emlékezetét, mert „Németország nem az Elbánál, vagy az Oderánál, vagy a Visztulánál ér véget!”⁴⁴ A nyilatkozatban az igazgató követeli egyúttal a kelet-európai népek (Völker des Ostens) történetének tanulmányozását, mert ezek ismeretének hiánya volt az, ami „a német politikai és katonai hadviselés végzetes hibáit eredményezte”. A nyilatkozat egy egyébként igen jellemző felsorolásban „a balti vidéket, Kelet-Poroszországot, Nyugat-Poroszországot, Pomerániát, Warthelandot, Sziléziát, Lengyelországot és Csehszlovákiát” vonja be kutatási terve körébe.

Bár az említett nagy intézményeken kívül még számos kisebb intézmény is megkezdte működését (Münchenben a „Südostinstitut” és a „Südosteuropa-Gesellschaft”, az „Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR” és az „Osteuropa-Institut”, Nyugat-Berlinben a „Szabad”-egyetem Osteuropa-Institut-ja, Göttingenben — később Tübingenben — az „Arbeitsgemeinschaft für Osteuropafragen”, Lüneburgban az „Ostdeutsche Akademie”), mindez nem elégitette ki az Ostforschung mérvadó képviselőit és mecénásait. A NDK fokozódó megerősödésére a bonni urak az X nap előkészítésével választottak, amelyet nyitánynak szántak a Kelet-Európa felé való további előretöréshez. Hogy mennyire szorgalmazta akkor az Ostforschung az akciót, ez kiviláglik Herbert Schlenger (a Herder-Forschungsrat tagja, korábban Breslauban) 1952-ben tett nyilatkozatából: „A német nép sors-térsége Kelet-Középeurópa marad. A német nép egysége és Közép-Európa konszolidálódása iránti vágyódás bizonyos mértékben megvalósításra ösztönöz, úgyhogy egy politikus — bármely irányzathoz tartozzék is — aligha vonhatja ki magát sokáig ennek előkészítése alól. A tudomány gondja mindenesetre az, hogy a keleti kérdésben kényszerűleg beálló politikai helyzet pillanatában a szakemberek serege is készen álljon, hogy a felelősséggel cselekvőnek igazi szak-

⁴³ H. Aubin: An einem neuen Anfang der Ostforschung (Zeitschrift für Ostforschung, 1952. 14. o.).

⁴⁴ E. Keyser: Der Johann Gottfried Herder-Forschungsrat und das Johann Gottfried Herder-Institut (Zeitschrift für Ostforschung, 1952. I. 102. o.).

ismerettel tanácsot adhasson. Félünk, hogy ezek a szakértők hiányozni fognak. Így képezi ki egy nép utánpótlását minden lehető feladatra, és mégis aligha képezi ki arra, ami néhány év múlva nemcsak a német nép, hanem minden európai nép számára sorsdöntő jelentőségű lehet.”⁴⁵

Ez a felhívás — az X nap számára szakembereket kiképezni — nem szállt el meghallgatatlanul. 1953. június 3-án foglalkozott a szövetségi gyűlés „A német keleti vidékek, Kelet-Európa és Délkelet-Európa ismeretének gondozásáról” szóló javaslattal, melyet a fasiszta Deutsche Partei vetett fel és amelyet Willi Brandt révén az SPD is támogatott.

A parlamenti bizottság jelentéséből kiviláglik, hogy a minisztériumok egész sora (a bel- és külügyminisztérium, az „össznémet kérdések” kémminisztériuma, az élelmezésügyi, a mező- és erdőgazdasági, valamint gazdaságügyi minisztériumok) mérvadó befolyást kezdett gyakorolni az Ostforschungra.⁴⁶ Különösen szoros kapcsolat fűzte az Ostforschungot a külügyminisztériumhoz. Már a szövetségi kormány 1952. évi beszámolójából kiderül, hogy „a szovjet szféra országaiban nincsenek diplomáciai és egyéb képviselőink... ennek ellensúlyozására kapóra jön a külügyminisztériumnak számos német Ostforscher közreműködése” és, hogy „ők a diplomáciai képviselőketek „különös gonddal... tájékoztatták a keleti kérdésekről”. Hogy milyen hasznos volt a külügyminisztériumnak az Ostforschung, ezt később kiemelte Hans Koch is (a müncheni Osteuropainstitut igazgatója, korábban Königsbergben, Breslauban és Bécsben, alkalmanként Adenauer főtolmácsa), utalva arra, hogy az Ostforscherok a szövetségi köztársaság számára Kelet- és Délkelet-Európában 49 diplomáciai státust, plusz „az újságírók, gazdasági szakemberek és katonai attachék gárdáját” pótolták és ezáltal milliókat takarítottak meg.⁴⁷ A szövetségi gyűlés ajánlotta a kormánynak, hogy „a gyakorlati politika szükségleteiből kiindulva”, az Ostforschung-intézményeket jól kiépítse és anyagilag lényegesen jobban támogassa, s az „Ostkunde”-t az általános iskolákban az oktatás szerves alkotórészévé tegye. Sokatmondó volt az a követelés, hogy az emigránsokat erősebben vonják be ebbe a munkába és segítsék, amit az Adenauer-kormány teljesített is.

1953 őszén Hallstein szavai is igazolták az Ostforschung és a bonni állam külpolitikája közti szoros kapcsolatokat. Hallstein elismerőleg megállapította, hogy „az államszövetségi kasszából az Ostforschung céljaira kidobott összegek javarészt a külpolitikailag fontos jelenkor-kutatásra” fordítják.⁴⁸

Az 1953. évi szövetségi gyűlésen elhangzott javaslatok újabb indítékok adtak az Ostforschung-intézmények nagyvonalú kiépítésére. 1954 júliusában a tagállamok kultuszminiszterei és a nyugat-német rektorokkonferencia együttműködve a bonni belügyminisztérium kultúrügyosztályával bizottságot alakítottak az Ostforschung fejlesztésére. Az egyetemeken és főiskolákon munka-

⁴⁵ H. Schlenger: Die Stellung Ost-Mitteleuropas in der deutschen Wissenschaft (Vergessener Osten, A „Notverband vertriebener Hochschullehrer” „Vergessene Wissenschaft” tanulmány sorozatának 2. füzeté. Göttingen. 1952. 14. o.).

⁴⁶ Német szövetségi gyűlés, 1. választási periódus, 1949. 4098. sz. nyomtatvány. Vö. még W. Szczynowski: Die Organisation der „Ostforschung” in Westdeutschland (ZfG. 3. évf. 1955. 2. füz. 288–309. o.).

⁴⁷ H. Koch: Die Osteuropaforschung in der deutschen Bundesrepublik (Beiträge zur Ostforschung; a „Vergessene Wissenschaft” sorozat 3. füzeté, Göttingen. 1954. 14. o.).

⁴⁸ Német szövetségi gyűlés, 2. választási periódus, 1953. Melléklet a 659. sz. nyomtatványhoz.

közösségeket létesítettek, tanszékeket, szemináriumokat és intézeteket szerveztek Kelet-Európa történetének, gazdaságának, jogviszonyainak, nyelveinek, egyház- és vallástörténetének tanulmányozására. Az előadások száma jelentősen emelkedett és az úgynevezett Osteuropakunde köréből sok témát az első vonalban — a studium generale keretében — tárgyaltak. Ugyanakkor a megfelelő folyóiratok és kiadványsorozatok száma és példányszáma minden eddigi mérvet felülmúlt. Könyvek özöne árasztotta el a piacot és még a napi publicistikában is megnyilvánult az Ostforschung fokozott tevékenysége.

Többek között a giesseni „Institut für kontinentale Agrar- und Wirtschaftsforschung” megalakításával (1955) még Schlengernek azt a követelését is valóra váltották, hogy „szakember-hadsereget” képezzenek ki ne csak történeti síkon, hanem gazdasági, kulturális, földrajzi és szociológiai területen is. Az intézet talajtani, mezőgazdasági, agrár földrajzi, állatorvosi, gazdaságtudományi és történeti-filológiai osztályokkal rendelkezik és Herbert Ludat történész (azelőtt a poseni „birodalmi egyetemen” működött és a krakkói „Institut für deutsche Ostarbeit” munkatársa volt) vezetése alatt áll.

Az Ostforschunggal szorosan együttműködnek az egyes „Landsmannschaftok” kulturális osztályai (ún. Kulturwerke). Ezeknek központi, koordináló és reprezentatív szerve az 1954-ben alapított „Ostdeutscher Kulturrat”, amelynek élére — nomen est omen — gróf Henckel von Donnersmarck felső-sziléziai mágnássarjat hívták meg. A „kultúr tanács” célja, hogy kulturális rendezvényekkel, Szilézia, Pomeránia és Kelet-Poroszország stb.-ről tartott történeti és honismereti előadásokkal az áttelepültek között ébrentartsa az „elvesztett haza iránti honvágyat” és az elvesztett otthon visszaszerzésének vágyát.

Hogy az Ostforschung számára még tágabb tevékenységi lehetőséget teremtsenek, a bonni belügyminisztérium 1957. február 28-i rendeletével Kölnben létrehozta az „Ostkolleg der Bundeszentrale für Heimatdienst” szervezetet. Ennek a szervezetnek az Ostforscherek szavai szerint az a hivatása, hogy „eszmei-politikai síkon vitába szálljon a nemzetközi kommunizmussal” és hangadó „keleti-specialisták” vezetésével kurzusokat tartson tanárok, újságírók, bírák, állami hivatalnokok, evangélikus akadémiai és katolikus szociális képezdek munkatársai, tisztek, ifjúsági vezetők, ipari vezetők és szakszervezeti vezetőemberek stb.” számára.⁴⁹

Tehát a német imperializmus arra törekszik, hogy a régi keleti expanziós tervek felélesztésével rohamesapatának olyan szervezetet létesítsen, amilyen még a fasizmus idején sem volt.

*

A nyugat-német Ostforschung szovjetellenes és határrevíziós céljainak álcázására ugyanazokat a jelszavakat használja, mint a bonni rezsim. Ez a dolgok lényege szerint másként nem is lehet. De ezen felül az Ostforscherek az „Európa”- és „Nyugat”-ideológia készleteit is rendszerbe szedték és jelentősen növelték. Ez éppen főmotívumként kifejezésre jut kiadványaik címeiben is. A freiburg-breisgauti „Ostdeutscher Akademischer Arbeitskreis” munkáiból 1953-ban Hermann Aubin adott ki cikkgyűjteményt, amely „A német Kelet

⁴⁹ Osteuropa. Zeitschrift für Gegenwartfragen des Ostens. 1958. 3. füz. 216. o.

és a Nyugat” címmel ékeskedik. Walther Hubatsch egy megfelelően beállított történeti összképben Kelet-Poroszországot „Európa sarokpillérének” nevezi. Wilhelm Pleyer, a feneketlen szlávgyűlölet alkalmilag történelemmel foglalkozó irodalmi képviselője „adalékképpen a keletkutatáshoz” egy „Politikai olvasókönyvet” állított össze „Európa ismeretlen közepe” misztikus címmel. Az „Olvasókönyvből” kiviláglik, hogy a keresett földrajzi pont és egyszersmind „Nyugat sarkpontja” a Szudéta-vidék. „Der europäische Osten” címmel Münchenben egy, az „új rendnek” szentelt politikai havi folyóirat jelenik meg, amelynek munkatársait — Ostforschereket, Landsmannschaft-vezetőket, Adenauer-kurzust végzett újságírókat és keleti emigránsokat — a Szovjetunió iránti közös gyűlölet fűzi össze.

Még további példákat is idézhetnénk a nyugat-német Ostforscherek és iparkodó újságíró-tanítványaik könyvterméséből. Mindebből nyilvánvaló, hogy a jelenlegi Európa-ideológia tartalmilag csak alig különbözik a „német élettér” náci frázisaitól. Így például az Aubin által kiadott cikkgyűjtemény előszavában „a keleti német élettér katasztrófális amputációjáról” olvashatunk, amelyet a német népben tudatossá kell tenni. Ezen az alapon „mélyrehatóan” kell továbbdolgozni, hogy „Németország ismét Németországgá váljék és történeti feladatát ismét teljesíthesse az európai térségben”. Nyíltabban aligha lehetne megfogalmazni a nyugat-német imperialisták követelését egy újabb „keleti felvonulás” (Zug nach Osten) érdekében.

A nyugat-német ifjúságnak egy újabb „keleti poroszkálásra” (Ostlandritt) való megnyerése céljából Ernst Lehmann követeli, hogy az általános iskolákba vezessék be az Ostkunde-oktatást, mert „nyugati egységfrontot kell alakítani a véglegesen ázsiai emberfelfogás ellen, amely az embert nem Isten képmásának, hanem csak állami haszonállatnak” tekinti.⁵⁰ Ez az ál-pedagógus tehát, aki 1944-ben ujjongva ünnepelte a Hitler-fasizmust, még most is a faji mítosz megszállottja.

Az Ostforscherek, mint mondtuk, leginkább a népi demokratikus országok és a balti szovjet köztársaságok iránt érdeklődnek, amelyeket „Kelet-Középeurópa” (Ostmitteleuropa) néven foglalnak össze. Ennek a fogalomnak a tartalmát és megnevezését változatlanul a fasiszta érából vették át. 1937-ben az erfurti német történészkongresszuson Kleo Pleyer a nemzeti szocializmus egy „izzó” kardforgatója (a fentemlített Wilhelm Pleyer öccse) „A határharc erői Kelet-Középeurópában” c. beszédében (megjelent a „Schriften des Reichsinstituts für Geschichte des neuen Deutschland” c. kötetben) „a finn tenger öböltől az Adriáig és az Égei-tengerig terjedő kelet-középeurópai térségről” beszélt, mely „Európa német közepéhez” van rendelve. Ez a térség változatlansága ellenére is „az egységesség és az összerendeltség *egy* elemét” viseli: „német vérrel van átítatva és német stílusra alakítva”. 1953-ban mindenesetre nem akarták még a náci örökletességet ilyen nyíltan kinyilvánítani. „A Kelet-Európa fogalom — írja Hermann Aubin — nem mindig határolható körül élesen és egyformán.” De ő is „az Adriától a Keleti-tengerig terjedő térség *egy* történeti összefüggéséről beszél, amelynek egyik meghatározó összetevője a németség” volt.⁵¹ Hogy ez a „keleti Közép-Európa” hogyan jött létre és milyen funkcióit tölt be, ezt megtudhatjuk W. Schlesingernek „a középkori

⁵⁰ E. Lehmann: Der deutsche Osten in Erziehung und Unterricht (Sowjetzone, Osten, Ostkunde in Erziehung und Unterricht, Trier, 1954., 29. o.).

⁵¹ H. Aubin: Der deutsche Osten und das Abendland, München, 1953. 14. o.

német keletfelé-mozgás"-ról írt⁵² és a Kelettel szemben látszólag jóakaratot mutató esszejéből. De az állítólagos elfordulás a nacionalista német középkorkutatásnak a szlávokkal szemben lefektetett néhány túlhaladott dogmájától csak megtévesztő manőver: Schlesingernél is fixa ideaként lép fel „a német nép nyugati küldetésének” elmélete. Félígazságokat és sima hazugságokat állít csatasorba, hogy „a német Kelet összeomlását” és „az európai közép pusztulását” állítsa be Európa „betegségének” okaiul, amelyet — a német monopóliáknak tervei és elképzelései szerint — gyógyítani kell. A feudális német „Drang nach Osten” dicsőítésében még ma is egy követ fúj minden nyugatnémet történész. „A németek kelet-európai küldetését” mindig félre fogjuk értelmezni, ha nem abból indulunk ki, hogy „a keresztényi segítség tényéről” volt szó.⁵³ Így kommentálja például Robert Polzer ezt a jelenséget Csehországgal kapcsolatban. Kézenfekvő, hogy az Ostforscherek ezen apoteózisaiából — mint egykor Hitler idején — teljesen konkrét politikai hasznot akarnak húzni a jelen számára. Ezt körülbelül így fogalmazhatnók meg: Európa csak akkor gyógyulhat meg ismét, ha Németország betölti „nyugati küldetését”. Ez pedig nem más, mint program Kelet „visszaszerzésére”, a népi demokratikus rend felszámolására és a kelet-európai országoknak a nyugat-német monopóliátörke gyarmataivá való alakítására.

Ezt az aktuális végkövetkeztetést egyáltalán nem rejtik véka alá. „Ha ezeket a bolsevizált területeket ismét vissza kell majd szerezni Európa számára” — mondta Max Hildebert Böhm 1954-ben az „Ostdeutscher Kulturrat” ülésén —, akkor a Nyugat... egy olyan új küldetés előtt fog állni, amely nehezebb lesz, mint a középkoriak.” Ha eszünkbe idézzük, hogy milyen módszerekkel történt a középkori térítés, akkor körülbelül képet alkothatunk magunknak, hogyan képzelik el ezek az urak a jövőendő „nehezebb” küldetést.

A népek előtt mindenestre igyekeznek ezeket a szándékokat leplezni. Szudéta-német származású neves Ostforscherek (Eugen Lemberg, Rudolf Schreiber, Emil Franzel), Robert Ingrim megrögzött reakciós amerikai újságíró segítségével már 1949-ben összeültek egy, „a vasfüggöny mögött élő népek”-hez intézett „manifesztum” megszerkesztésére. A kiáltványban a Landsmannschaftok revansizmusát raffinált módon „a hazai jog helyreállításáról”, „(a kelet-európai népeknek) a kommunista diktatúráktól való megszabadításáról” hangoztatott frázisokkal „Európa újjáalakításának” programjává tették. Az „Európa-ideológia”, amellyel az Ostforschung a Landsmannschaftok ún. hon-politikájának (Heimatpolitik) bábája lett, a dühödt szovjetellenesség talajából fakadt.

A Szovjetunió elleni agresszivitás történeti-földrajzi álcázására az Ostforschung egy három részre tagolt Nyugat konstrukciójához jutott el. Nyugat-Európa és egy olyan Közép-Európa mellett, amelyet az 1939-es határok közti zárt német nyelvterülettel azonosítanak, harmadik elemként éppen az ún. Kelet-Középeurópát tüntetik fel, és határait a távolabbi Kelet felé teljesen rugalmasan kezelik. Ennek megvannak a maga okai. Mert a német imperializmus régi receptje szerint, amelyet ma már hatalmas amerikai testvérhátja is átvett, kialakították a „Kelet” „nyugati integrációjának” programját.

⁵² W. Schlesinger: Die geschichtliche Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung (HZ 183, 1957, 517. skk. o. Vö. ehhez I. Hagemann recenzióját: ZfG, 6. évf. 1958, 4. füz. 797. skk. o.).

⁵³ R. Polzer: Die sudetendeutsche Wirtschaft in der Tschechoslowakei, a Göttinger Arbeitskreis tanulmányorozatának 26. füzete. Kitzingen a/M. é. n. 37. o.

Eszerint először is a kelet felől Németországgal határos kontinentális övezetet (amelyet ma alkalmanként ismét „Zwischeneuropának” neveznek) meg kell fosztani minden saját politikai súlyától, úgy, hogy az önálló nemzetek helyébe kis „népegységek” (Völkerindividualität) konglomerátumát tennék, amelyek felett visszatelepített német „népcsoportok” gyámkodnának. Másodszor a szovjet hatalmat amennyire csak lehet visszaszorítanák „Ázsiába” és még az ennyire korlátok közé szorított hatalmi körében is sakkban tartanák a „nemzetiségi kérdéssel”. Azt, amit a Szovjetunióból még meghagyni akarnak, a „tulajdonképpen Keletet”, egy olyan sajátos emberfajta otthonának ábrázolják, amelyre a „nyugat-európai gondolkodási kategóriák” már nem alkalmazhatók. Ennek a „keleti emberfajtnak” a jellemzéséhez Eugen Lemberg a fasiszta fajpszichológiához nyúl vissza. Így arról beszél, hogy a „keleti ember”-re egy bizonyos „mágikus gondolkodás” lenne jellemző, s hogy ez egy olyan világ, amelyben „még a kívánság is segít”.⁵⁴ Ilyen fantazmagóriákkal lehetne szerte a szovjet társadalom vitathatatlan sikereit érthetővé tenni. Ha tehát a szocializmus építését a Szovjetunióban nem lehet meg nem történné tenni, a szomszédos népi demokratikus országoknak (amelyek azért a „Nyugathoz” tartoznak) ugyanerre az útra lépését „idegen”, külső kényszernek tulajdonítják. Ehelyett a „kelet-középeurópai térség” népeinek árkánunként „az egyenjogú népek szövetségét” ajánlják, amely mögött a német imperializmusnak a történelemből jól ismert hatalmi igénye rejtőzik.

Ebben az összefüggésben kell említenünk Kelet-Európa föderációs terveit. Óriási azoknak a programoknak a száma, amelyeket ezen a téren az Ostforschung szűkebb és tágabb területén kiagyaltak. Hans Hartl, a „Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa” szerkesztője, „Föderációk inflációja” c. Münchenben megjelent könyvében a 12—16 legfontosabb ilyen utópikus tervet sorolta fel. Mint e tervek gyöngyszemét megemlítenők a Duna-Monarchia visszaállítását Habsburg Ottó uralkodása alatt. E tarkabarka összevisszaság ellenére 1955 júliusában Hans Koch megállapította, hogy ezek a „megoldások” „néhány év alatt aktuálissá válhatnak”.⁵⁵ Vajon a szövetségi kancellár kegyeiből kitüntetett ezen Ostforscher már akkor bizalmas információkkal rendelkezett valamilyen X napról, amely azután 1956 őszén Magyarországon akcióba is lépett? Mindenesetre nem lehet egyszerűen elvetni azt a gondolatot, hogy ezeknek a spekulációknak komoly hátterük van.

Amikor 1946 után az Ostforschung szétugrasztott erőit — „a törhetetlenek összeforrított csapatát”, ahogy őket a „Zeitschrift für Ostforschung” kiadói nevezik — ismét összeterelte, a szervező munka és a kutatási tevékenység újbóli megindítását „új kezdetnek” jelentették ki. A német tudománynak egyetlen más ága sem volt a Hitler-féle rendszerrel való szoros kapcsolatai miatt annyira kompromittálva, mint az Ostforschung. Ezért érthető, hogy a bonni keresztvízzel tisztára mosott Ostforschung a hallgatás rövid időszaka után, illetőleg tevékenységének amerikai kémiszolgálati szervezetek szolgálatában való földalatti folytatása után (pl. P-H. Seraphim) némileg fáradozott azon, hogy fasiszta múltjától elhatárolja magát. „Az új német Ostforschung — mondta Thedieck, az össznémet ügyek minisztériumának államtitkára, 1954-

⁵⁴ E. Lemberg: Osteuropa und die Sowjetunion, 2. kiad. Salzburg, 1956. 25. skk. o.

⁵⁵ H. Koch: Probleme der deutsch-slawischen Nachbarschaft (Der deutsche Osten, Referate des ersten Ostseminars der Hochschule für politische Wissenschaften. München. 1956. 33. o.).

ben Aachenben az »Ostdeutscher Kulturrat« első ülésén — Johann Gottfried Herder szelleméhez szegődött.” Eltekintve attól, hogy itt a felfelé haladó német polgárság nagy humanistájának neve — amelynek a szláv népi kultúrák elévülhetetlen értékei melletti kiállása miatt a kelet-európai népeknél jó csengetése van — arra szolgál, hogy az Ostforschung valódi céljait elrejtse, a Herderre való hivatkozás egyáltalán nem új.

Herder népfogalmát a „népkutatás” (Volksforschung) történelmietlen és nacionalista értelmezésben már igénybe vette népiségtelméletének megalapozására. Ennek a „népkutatásnak” a hordozói elsősorban a kelet-európai német nemzeti kisebbségek népi és nemzeti védegyletei voltak, anyagi támogatóit és szellemi atyjait pedig a német nagyburzsoázia és az „Alldeutscher Verband” soraiban kell keresnünk. Ennek a népiségtelminak a jelentős eleme a „germánok és szlávok közti évezredek határvillongásáról” szóló tézis és az a megállapítás, hogy a „nyugati” nemzetállam-fogalom a Németországgal keleten határos területekre nem alkalmazható. Az első esetben az a szándék rejlik mögötte, hogy — a szomszédnépek baráti gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatainak elhallgatásával — a német imperialisták agressziós vágyait az egész német nép nemzeti óhajává hamisítsák, a második esetben pedig a Herderre való hivatkozás örve alatt a „népcsoport-jog” laza fogalmával, azaz a német imperializmus befolyása számára könnyebben hozzáférhető nemzeti csoportok majdnem korlátlan tarkaságának megteremtésével, pótszert találjanak fel „Kelet-Középeurópa” népei számára szuverén nemzeti államra való történetileg megalapozott igényeik helyett. Ezáltal Herdert közvetlenül arra használták fel, hogy ügyvivője legyen a német imperializmusnak a versaillesi határok revíziója érdekében, „Kelet-Középeurópa újjárendezésének” szellemében. Ezért mind a náci, mind bonni örökösök átvették az Ostforschungba a „népkutatást” hazug Herder-kultuszával, mint használható ideológiai fegyvert. Amikor ma az Ostforschung szovjetellenes elaborátumait „Összességkutatás” (Ganzheitsforschung) címén Herder állítólagos szellemében találja, ezekkel a megtévesztési manőverekkel feltárul kapcsolata ugyanazzal a zavarosvízű forrással, amelyből egykor a „vér és talaj” teóriák is fakadtak.

Ezt megerősítik azok a nézetek is, amelyeket az Ostforschung ma a náciuralom idejéről vall. Mint általában a német imperializmus „tudományos” apologétáinál, az Ostforschereknél is az a tendencia, hogy a fasisztust fehérre mossák. Ezenkívül vezető Ostforscherek még arra is merészkednek, hogy a nemzeti szocializmus elméletét és gyakorlatát bizonyos vonatkozásban dicsérető példaként kiemeljék. Így Eugen Lemberg a fasiszták által felkarolt „népcsoport-jogot” elméleti haladásnak minősíti.⁵⁶ Hermann Aubin még világosabban nyilatkozik. Neki azért imponál a nemzeti szocializmus, mert ennek hosszú ideig sikerült „a bolsevizmus elleni áthidalhatatlan ellentét vállalásával... minden nyugati erőt, és nevezetesen a keleti térség erőt is” egyesítenie.⁵⁷ Hogy ez a számítás nem valósult meg, ez a kelet-európai népeken múltott, akik nemzeti és társadalmi felszabadító harcukban erős és önzetlen szövetségesre találtak a Szovjetunióban, a fasisztákat belföldi kollaboránsaikkal egyetemben országukból kiűzték és a népi demokratikus rendet felállították. E tények

⁵⁶ E. Lemberg: Die Ausweisung als Schicksal und Aufgabe. Gräfelfing b. München, 1949. 12. o.

⁵⁷ H. Aubin: An einem neuen Anfang der Ostforschung, i. h. 11. o.

felett Hermann Aubin — mint a többi Ostforscher is — szemet huny. Véleménye szerint Hitler csak annyiban ludas a dolgok ekénti alakulásában, hogy túlادagolta az önmagában helyes elvet. Ezzel hallgatólagosan azt a gondolatot fejezi ki, hogyha egy elkövetkezendő esetben jobban ügyelnek a népek nemzeti sajátosságaira, a múlt hibái elkerülhetők lennének.

A mai Ostforschungnak Nyugat-Németországban fontos követelménye a „jelenkori vonatkozás” (Gegenwartsbezogenheit). Ennek megfelelően a Német Demokratikus Köztársaságot is közvetlenül bevonja kutatási körébe. A nyugat-berlini egyetem Osteuropa-Institut-ja például külön osztályt létesített a Német Demokratikus Köztársaság gazdasági és állami felépítésének tanulmányozására és hasonló céllal külön tanulmányorozatot is publikál. Hasonló módon járnak el ennek az irányzatnak más intézményei is. Az Ostforschung „hagyományokban gazdag” útján ezúttal első ízben adta fel látszólag etnikai alapon nyugvó elveit olyan államot és társadalmat vonva be vizsgálódási körébe, amelynek a német nemzethez való tartozását senki sem vonhatja kétségbe. Így nyilvánvalóvá válik, hogy az Ostforschung vezéreszímje nem az az ismételtelen kinyilatkoztatott készség, hogy a kelet-európai népek sajátosságait jobban megismertesse, hanem az osztályalapon nyugvó vak gyűlölete a népek nemzeti és társadalmi felszabadító harcának, a proletariátus politikai emancipációjának és a szocializmus építésének minden jelensége iránt, akár a Szovjetunióban, akár a kelet-európai népi demokratikus országokban, akár a Német Demokratikus Köztársaságban nyilvánuljanak is meg azok. E célból az Ostforschung még attól sem riad vissza, hogy a NDK állami és társadalmi alapjait közvetlenül vagy leplezetten aláaknázza. Így a bonni állam illetékeseinek készséggel szolgáltatja az újraegyesítés elleni harchoz szükséges eltorzított és hamisított anyagot, elősegíti mindenekelőtt azoknak az értelmiségieknek az átszökését, akik a múlthoz való kötöttségük miatt demagógiája számára megfelelő talajt jelentenek, s fércműveiket a nyugat-német közönség tudatos megfélemlítésére igazságként prezentálja, sőt „kutatómunkája” számára közvetlenül felhasználja a Nyugat-Berlinben levő — és az amerikai és német imperializmus zsoldjában álló — számos ügynöki és kémiszervezetet.

A béke- és szocialistaellenes konspiráció e sötét erőivel való szoros kapcsolatnak megfelelően a nyugat-német Ostforschungnak a „békében való német újraegyesülés”-ről — mint a „keleti népek felszabadításá”-nak előfeltételéről — való elképzelései. Hermann Aubin programadó cikkében a jelenleg „nyugatidegen életkörbe illesztett” országok közt hármast „tagolást” különböztet meg. A Nyugat-Németországhoz legközelebb eső övezet alatt érti a Német Demokratikus Köztársaságot. Utána következnek a kelet-európai népi demokratikus országok és csak ezután a Szovjetunió, az a hatalom, amely „mélyen betört Közép-Európa német magvába”. Ennek a tagolásnak megfelelően az Ostforschung köreiből arról beszélnek, hogy az „Európa-eszme ... a német egységre és a kelet-középeurópai népek felszabadítására való törekvést” betetőzi.⁵⁸ Ez „jelenkori vonatkozású” formában a „lépésről-lépésre” program felelevenítését jelenti, amelynek megvalósításában egykor Hitler mesternek gondolta magát. Jelen esetben ez a program azt jelentené: először erőszakkal hozzácsatolni a NDK-ot a bonni államhoz, majd „a kelet-középeurópai kultúr-

⁵⁸ Zur gegenwärtigen Lage der Deutschen in der Tschechoslowakei, Mitteleuropäische Quellen und Dokumente, 2. köt. kiadta a Szudétanémet tanács. München. 1957. 5. o.

népek felszabadítása" útján kiépíteni a katonai és gazdasági pozíciókat és végül fegyverrel rátörni a Szovjetunióra. Ezeknek a terveknek a megvalósításában az úgynevezett Landsmannschaftoknak jelentős szerepet szántak. Így pl. a Henlein-fasiszta Walter Brand az áttelepültek visszaköltöztetését követeli, hogy ezáltal „Európát egy kelet felől jövő újabb inváziótól megvédjék...”⁵⁹ Tehát már a bolsevizmussal szemben állítólag „immunis” határvédőkről is gondoskodtak a német imperializmus határtalan igényterében.

Ma az Ostforscherek ismét vizsgálják azoknak a kis etnikai csoportoknak a helyzetét és állományát, amelyek „a nagygermán birodalom” bukásával a német kisebbségek közül Kelet-Európában még megmaradtak. A csehszlovákiai német lakosságot — „mint német néptest állagát” — rendkívül módon veszélyezteti a rá befolyással levő szocialista környezet. „Össznémet felelősségből” (sic!) itt változást kellene teremteni és az imperialista hatalmakat „tevékeny segítségre” sarkallni a „maradék-németek” érdekében.⁶⁰

Abban a szándékban, hogy a náci példájára a német kisebbségeket ismét felhasználják ürügyként a szomszédos államok belügyeibe való beavatkozásra, nem jelentéktelen szerepet játszik az ún. Seliger-Gemeinde.⁶¹ A Csehszlovákiából származó jobboldali német szociáldemokraták áttelepültjeinek e szövetsége azt mímeli, hogy a Csehszlovák Népköztársaság német munkásmozgalmát tanulmányozza. A valóságban viszont egy láncszemet képez a dühödt revansista uszításban jeleskedő Landsmannschaft-szervezetek sorában. Ez a szervezet jó viszonyban áll a Henlein-fasisztákkal, csak a „demokratikus szocializmusról” hangoztatott frázisaiban és abban különbözik tőlük, hogy igyekszik a bel- és külföldi szociáldemokratákat saját törekvései számára megnyerni. Egyben felajánlkozik, hogy adott esetben segít egy csehszlovákiai nyugatbarát szociáldemokrata párt felépítésében.⁶² A Seliger-Gemeinde nem más, mint egy Ostforschung-intézmény a Német Szociáldemokrata Párton belül. Hogy milyen jelentőséget tulajdonít ennek a szövetségnek a szociáldemokrata pártvezetőség, ez nem utolsó sorban abban jut kifejezésre, hogy Erich Ollenhauer résztvett 1958 augusztusában Rothenburg o. d. Tauberben tartott utolsó gyűlésükön. Ollenhauer itt egy hat pontból álló programot fejtett ki „a Heimat-probléma európai megoldására”, ami megfelel a Seliger-Gemeinde óhajának.⁶³

*

Az Ostforschung írományözönben igyekszik a felelőséget a potsdami konferenciának a német keleti határ megállapítása tárgyában hozott határo-

⁵⁹ Der Sudetendeutsche, 1956. nov. 24.

⁶⁰ Zur gegenwärtigen Lage der Deutschen in der Tschechoslowakei, i. h. 47., ill. 8. o. (R. Reitzner).

⁶¹ Így nevezték a szociálszovinizta Josef Seligerről (1870–1920), a csehországi német szociáldemokraták jobb-szárnyának vezetőjéről.

⁶² A Seliger-Gemeinde 1956. június 30-i országos konferenciáján R. Reitzner szociáldemokrata képviselő a következőket jelentette ki: „Minden új helyzetben tekintélyünket és szolidaritásunkat fogjuk a mérleg serpenyőjébe vetni, hogy elősegítsük — ha tudjuk — egy új cseh munkásmozgalmat újjászületését... senkinek sem fontosabb érdeke, mint nekünk, a cseh szociáldemokrácia újjászületése.” (Schicksalsfrage Ost-europas. München. 1957. 16. sk. o.).

⁶³ Vö. Vorwärts. Szociáldemokrata politikai, gazdasági és kulturális hetilap, 1958. szept. 5. Az SPD-nek a történelem során és a jelenben Kelet-Európa irányában elfoglalt álláspontjával fog többek között foglalkozni a Német–Lengyel Történelem-bizottság 1959 elején tartandó következő ülészekán.

zataiért és a német lakosságnak ezzel kapcsolatos átköltöztetéséért — amit Németországgal szemben elkövetett igazságtalanságként állít be — egyedül a Szovjetunióra hárítani.⁶⁴ Így ismételen azt állítják, hogy az Oderától és a Neißétől keletre eső vidéket azért választották le Lengyelország javára a német birodalomról, hogy Lengyelországot a Szovjetunió részéről követelt „lengyel keleti-területekért” kárpótolják. Szovjet részről már az 1947-ben tartott moszkvai külügyminiszteri konferencián hangsúlyozták, hogy a szovjet—lengyel és a lengyel—német határok rögzítésénél két teljesen különböző ügyről volt szó. A lengyel imperialisták (Pilsudski) által 1920/21-ben elrabolt nyugat-ukrán és nyugat-belorussz területeknek a Szovjetunióval való újraegyesítése megfelelt az 1920-ban Spában tartott antant-konferencia határozatainak (‘urzon-vonal). A szovjet követelés jogosultságát a szövetségesek nem is vitatták. Ennek a követelésnek a népi Lengyelország részéről való későbbi, nemzetközi jogilag kötelező elismerése azt jelentette, hogy Lengyelország önként lemond erről a nem-lengyel területről. Ezzel szemben Lengyelország már a Hitler-Németország elleni háború idején igényt jelentett be az Odera és a lausitzi Neißé vonalán húzott határra. Ez Lengyelország jogosult követelése volt, hogy biztonságban lehessen a német imperializmus részéről és ezáltal jóvátételt nyerjen a fasiszta megszállók által véghezvitt rémtettekért és okozott károkért.

A „kárpótlás” elmélet szülőapja Churchill volt, aki ezt a teóriáját már a teheráni konferéncia (1943 november) előtt felvetette.⁶⁵ Ezzel akarta a szovjetellenes lengyel emigránskormányt⁶⁶ rábírní arra, hogy a nyugat-ukrán és nyugat-belorussz területekről lemondjon és Lengyelország sorsának további alakulása folyamán ütőkártyának felhasználhassa. Mint W. Wagner Ostforscher is elismeri, a lengyel emigráns politikusoknak azt a feladatot szánták, hogy a népi demokratikus rend létrejöttét Lengyelországban megakadályozzák.⁶⁷ Az angol imperialisták számára tehát a mai nyugati lengyel vidékek valóban nem jelentettek mást, mint kárpótlási tételt, csereobjektumot több vágányon futó politikájuk számára. A kárpótlási teóriával azt akarták elérni, hogy a Szovjetuniót egyrészt a német nép szemében az Odera—Neißé határ fő felelőssévé avassák, másrészt pedig Lengyelországgal szemben „imperialista rablónak” rágalmazzák. Azt remélték, hogy ezáltal a Németország, Lengyelország és a Szovjetunió közti jövőbeli viszonyt megmérgezhetik. Az 1945. április 21-i szovjet—lengyel szerződéssel és a Német Demokratikus Köztársas-

⁶⁴ Utalunk P. H. Seraphim, R. Maurach, G. Wolfrum: Ostwärts der Oder und Neißé c. írására. Tatsachen aus Geschichte-Wirtschaft-Recht, Berlin 1949. — „Ost-Handbuch”, kiadta a Deutsches Büro für Friedensfragen, Stuttgart. 1949. — F. Hoffmann: Die Oder-Neißé-Linie. Frankfurt a/M. 1949. — W. Wagner: Die Entstehung der Oder-Neißé-Linie in den diplomatischen Verhandlungen während des zweiten Weltkrieges. Stuttgart. 1953. — H. G. Sasse: Die ostdeutsche Frage auf den Konferenzen von Teherán bis Potsdam. Tübingen. 1954. — G. Rhode, W. Wagner: Quellen zur Entstehung der Oder-Neißé-Linie. Stuttgart. 1956. — Ezek ellen a hamisítások ellen foglal állást lengyel részről többek között: B. Wiewóra: Granica polsko—niemiecka wśwíetle prawa między-narodowego. Poznań. 1957.

⁶⁵ Vö. B. Wiewóra: i. m. 46. o.

⁶⁶ A Szovjetunió 1943. április 25-én megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Londonban székelő Sikorski-féle lengyel emigráns kormánnyal, mert ez csatlakozott a Hitler-fasiszták szovjetellenes propagandájához. Ez a kormány már korábban is vonakodott a Szovjetunió segítségével szovjet területen felállított Anders-hadsereget a német fasiszták elleni harcba vetni és a hadsereget a sztálingrádi csata idején Iránba kivonta.

⁶⁷ W. Wagner: i. m. 130. o.

ság és a népi Lengyelország közti 1950. július 6-i zgorzeleci megállapodással Lengyelország keleti és nyugati határait államjogilag lerögzítették és ezáltal megsemmisítették az imperialista körök spekulációit, akik ezt arra akarták felhasználni, hogy nemzetközi viszály tárgyává tegyék.

Az Ostforschung az Odera—Neiße határról kiadott publikációival ma is azt célozza, hogy az áttelepültek millióit a német imperializmusnak a szocialista tábor elleni agressziós politikája számára megmozgassa és a Német Demokratikus Köztársaságot, amely ezeket a határokat elismeri, rágalmazza. Szándéka már a források egyoldalú kiválasztásában és azok önkényes interpretációjában is kifejezésre jut.⁶⁸

A nyugat-német kiadványok egyik kategóriája speciálisan a potsdami határozatok ama pontja ellen irányul, amelynek értelmében a német lakosságot az átengedett területről átköltöztették. Ide tartoznak többek között a német kisebbségek két világháború közötti történetéről írt munkák.⁶⁹ Ezen cikkek között általában két csoportot különböztethetünk meg. Az egyik csoport főleg Lengyelországgal foglalkozik. Ez a lengyelországi német nacionalista szervezeteket igyekszik az alól a vád alól tisztára mosni, hogy mint ötödik hadoszlop előkészítették és aktívan támogatták Lengyelország lerohanását. Más utat járnak a szudétanémet revansisták a megfelelő kérdéskomplexumokkal foglalkozó tanulmányaikban: erősen kommunista-ellenes tendenciával a súlypontot a nemzetközi politika problémáira helyezik. Ebben a megvilágításban a fasiszta kisebbségi vezetők az „európai eszme” előharcosaként tűnődölnek.⁷⁰ Nagy teret foglalnak el olyan, tudományos körítéssel ellátott tanulmányok, amelyek a — Pater E. Reichenberger által a „szudétanémetiség Magna Chartájának” nevezett⁷¹ — müncheni egyezmény nemzetközi jogi érvényességét akarják igazolni. Ezzel egy, az 1937-es határokon túllépő újabb német imperialista agresszióknak váltak mintegy szószólóivá.⁷²

Speciális hangnemük van mind a két kategóriába tartozó munkáknak, mert szerzőik a legtöbb esetben nacionalista német szervezetek aktív munkatársai voltak, kevés kivétellel közel álltak az NSDAP-hez, sőt funkcionáriusai közé tartoztak. Mégis a magukat tisztázni akaró írásaikban azt igyekeznek igazolni, hogy egyesületeik szembenálltak a Hitler-fasizmussal.⁷³ Ezeket

⁶⁸ Vö. R. Goguel recenzióját G. Rhode és W. Wagner forrásgyűjteményéről (Deutsche Außenpolitik, 1957. 8. füz., 680. skk. o.).

⁶⁹ P. Swart: Diesseits und jenseits der Grenze. Das deutsche Genossenschaftswesen im Posener Lande und das deutsch—polnische Verhältnis bis zum Ende des zweiten Weltkrieges. Leer, 1954. — H. Schmid-Egger: Zukunft in Böhmen. München, 1947. — Die Deutschen in Böhmen und Mähren, 2. kiad. München, 1952 gyűjtemény, ebben különösen E. Franzel cikke az 1919—1938 közötti szudétanémet politika történetéről. — E. Lehmann: Wir Sudetendeutschen. 4. kiad. Dortmund, 1952. — Sudetenland. Ein Hand- und Nachschlagebuch. Kitzingen, 1954. — Th. Bierschenk: Die deutsche Volksgruppe in Polen 1934—1939. Würzburg, 1954. — R. Breyer: Das deutsche Reich und Polen 1932—1937. Außenpolitik und Volksgruppenfragen. Würzburg, 1955. — W. Jaksch: Der Weg nach Potsdam. Stuttgart, 1958.

⁷⁰ H. Ullmann: Pioniere Europas. München, 1956.

⁷¹ E. Reichenberger: Europa in Trümmern, 4. kiad. Graz, 1954, 86. o.

⁷² H. Raschhofer: Die Sudetenfrage. Ihre völkerrechtliche Entwicklung vom ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. München, 1953. — K. Rabl: Die Rechtsstellung der Sudetenländer (Der europäische Osten 1956, 10. füz. 605. sk. o.). — Ua.: Die Grundlagen des sudetendeutschen Rechtskampfes (Unser Recht auf Heimkehr. Frankfurt a/M. 1956. 23—42. o.).

⁷³ W. Brand: Sudetendeutsche Tragödie. Lauf b. Nürnberg, 1949.

a nacionalistákat törekvéseikben olyan szociáldemokrata szerzők is támogatják írásműveikkel, mint Wenzel Jaksch és Otto Heike.⁷⁴

Másrészt azonban éppen Heike megállapítja, hogy a nemzeti szocializmus milyen fokozódó befolyást gyakorolt a német kisebbségre. Alávetették magukat Hitler és Himmler utasításainak, kezes eszközök voltak a náci kémszolgálat kezében. Ez kiviláglik pl. a külügyi hivatal volt követségi tanácsosának, Schwagernek⁷⁵ egy írásából, mely szerint „a némettség (Lengyelországban) komoly veszélynek volt kitéve a katonai hírszolgálatra való igénybevétele miatt”. A német katonai titkos szolgálat szoros együttműködése Konrad Henleinnel és vezérkarával kimutatható Rudolf Bamler sz. k. vezérőrnagy fejtegetéseiből.⁷⁶

Tény (amiről az Ostforschung kiadványaiban mindenesetre nem történik említés), hogy a német kisebbség között — különösen Csehszlovákiában, de Romániában és Lengyelországban és bizonyos vonatkozásban a balti államokban is — az SA és SS mintájára félig katonai alakulatokat szerveztek, amelyek lényeges szerepet játszottak a kisebbségek „gleichschaltolásában”, az állami szuverenitás bomlasztásában és a fasiszta agresszió előkészítésében. Különösen kedvező szervezési kiinduló bázist jelentettek egy harcos ötödik hadosztály felépítése számára a torna- és ifjúsági egyletek, amelyek a nyugat-német kiadványokban mindenesetre politikailag ártatlan mezben jelennek meg.⁷⁷ Ezek iránt az egyletek iránt különös érdeklődést tanúsított ezért a náci vezetőség is. Így az 1938 nyarán Breslauban tartott torna- és sportünnepélyt — amelyen Hitler és Henlein bizalmas találkozik a Csehszlovák Köztársaság megtámadásának utolsó részleteit beszélték meg — arra használták fel, hogy a szudéta-német félkatonai alakulatokkal nagyarányú manővereket rendezzenek a Hitler-Wehrmacht tisztjeinek vezetésével. Ezekre a „tornászokra” támaszkodva rendezte Henlein Hitler utasítására 1938. szeptember 12-én azt a puccsot, amely a náciaknak ürügyet szolgáltatott volna a katonai beavatkozásra.⁷⁸

Lengyelországban is az volt a feladat, hogy a katonai megszállást a német kisebbség tagjainak gondosan előkészített fegyveres akciói támogassák. „A brombergi németek már a háború előtt élénk konspirációs tevékenységet fejtettek ki, titkos összejöveteleket és katonai gyakorlatokat rendeztek, Danzigon keresztül a birodalomba utaztak katonai tanfolyamokra és a Reichből becsempészett fegyvereket rejtgettek”.⁷⁹ Sokezer ún. Volksdeutscher, azaz

⁷⁴ W. Jaksch: i. h. — O. Heike: Das Deutschtum in Polen 1918–1939. Bonn (1955).

⁷⁵ Az irat kelte 1938. okt. 27. Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D (1937–1945), 5. köt. Baden-Baden, 1953. 94. o. 85. sz. dok.

⁷⁶ R. Bamler: Der deutsche militärische Geheimdienst bei der Vorbereitung und Durchführung des zweiten Weltkrieges (Probleme der Geschichte des zweiten Weltkrieges. Az 1957. nov. 25–30-i lipcei tudományos ülészak jegyzőkönyve. 2. köt. Berlin, 1958. 445. o.).

⁷⁷ R. Jahn: Sudetendeutsches Turnertum. Frankfurt a/M. 1957. — P. E. Nasarski: Deutsche Jugendbewegung und Jugendarbeit in Polen 1919–1939. Würzburg, 1957.

⁷⁸ Vö. R. Kvaček: K historii Henleinovy Sudetoněmecké strany (Dějepis v škole, 1957. 193–200. és 241–249., különösen 247. o.).

⁷⁹ Az 1945. okt. 15-i ún. brombergi véres vasárnap háttérének kivizsgálására alakított lengyel különírtóság ügyészének jelentéséből, gépirásos dokumentum. A példányt az Instytut Zachodni bocsátotta rendelkezésünkre. Kivonatosa közölte K. M. Pospieszalski: Zachodni Niemiecka propaganda o prześladowaniach Niemców w Polsce w r. 1939 (Przegląd Zachodni, 1957. 4. füz., 495. o.).

német nemzetiségű lengyel állampolgár szabadcsapatokat és különosztásokat képezett a Hitler-Wermacht keretében és harcolt saját állama ellen.⁸⁰ Amikor 1939. szeptember 3-án Brombergben német diverzánsosztagok német katonai parancsnokságok utasítására fegyveres akciót indítottak, a lengyel katonák a polgári lakosság támogatásával leküzdötték őket. A náci propaganda emiatt dührohamot kapott, „brombergi véres vasárnapot” emlegetett, és azt hangoztatta, hogy tömegével gyilkolják a védtelen német lakosságot Lengyelországban. A fasiszták ezzel saját lengyelországi rémtetteiket igyekeztek megokolni.⁸¹ 60 000 legyilkolt németről beszéltek, tízszeresére növelve a háború áldozatául esett német polgári lakosság számát. Bár állításaik hazugok voltak lengyel történészek a hivatalos német katonai temetési kimutatások felhasználásával megcáfolták,⁸² az Ostforscherek írásaikban most is csakúgy mint azelőtt — ha bizonyos korrekciókkal is — a Goebbels-féle propaganda salakjához folyamodnak.⁸³

A megszállott országokban elkövetett fasiszta bűnök kendőzésére olyan „élmény- és ténybeszámolókat” szolgálnak, amelyek néha olyan fülhasogató címmel látnak napvilágot, mint pl. a „Németek mártírjuma Keleten”,⁸⁴ vagy „Szegény lelkek jelennek meg Szilézia poklában”.⁸⁵ Ezek között a tákolmányok között külön hely illeti meg az „előzési dokumentációt”, amelynek szudéta-német verzióját már 1951-ben óriási példányszámban kiadta a szudéta-német revansisták csúcsgremiuma⁸⁶ és az Odera—Neiße határtól keletre levő területekről való átköltöztetésről „beszámoló” gyűjteményes kötet (1953), amelyet méghozzá a bonni kormány⁸⁷ publikált. Bár ezek a vaskos kötetek több helyen hangsúlyozzák, hogy távol áll tőlük a gyűlölet vagy a visszafizetés gondolata, a számos, egyoldalúan kiválasztott és szubjektív színezetű, a Szovjetunió, valamint Lengyelország és a Csehszlovák Köztársaság elleni oly nagy bosszúvágygal telített megnyilatkozás mégis azt tanúsítja, hogy tartalmuk meghazudtolja álszent fogadkozásait. Az a hátsógondolatuk, hogy a szudéta-németek átköltöztetését nemzetközi problémává dagasszák és ebből

⁸⁰ K. M. Pospieszalski: i. m. 494. o.

⁸¹ Vö. J. Kolodziejczyk: Prawda o „Krwawej Niedzieli Bydgoskiej”, Bydgoszcz. 1945; továbbá az államügyész közölt 1945. okt. 15-i jelentése.

⁸² J. Bossowski: Biuletyn Głównej Komisji Badań Zbrodni Niemieckich w Polsce, 3. köt. — K. M. Pospieszalski: Straty niemieckiej mniejszości w Polsce we wrześniu 1939. Sprostowanie hitlerowskich oszczerstw, Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. 1955. I.

⁸³ H. J. Müller: Irrweg und Umkehr. Stuttgart. 1948. — G. Ludwig: Massenmorde in der Weltgeschichte. Stuttgart. 1951. Mindketten változatlanul átveszik a náci adatokat. R. Wittram Ludwig könyvének recenziójában (HZ, 1952. jún.) és G. Rhode: Die Ostgebiete des Deutschen Reiches (Würzburg. 1955. 118. o.) c. könyvében ezeket az adatokat már 16 000-re szállítják le. Ugyanezeket a számokat ismétlik a Göttinger Arbeitskreis által kiadott írásukban H. Kraus és K. O. Kurth: Deutschlands Ostproblem. Eine Untersuchung der Beziehungen Deutschlands zu seinen östlichen Nachbarn (Würzburg. 1957) és H. Toppe: Elisabeth Wiskemann und Deutschlands östlicher Nachbar Polen (Gemeinschaftsveröffentlichung des Osteuropainstituts München und des Stiftsverbandes für die deutsche Wissenschaft. 1957).

⁸⁴ E. Reichenberger: Ostdeutsche Passion. München. 1948.

⁸⁵ E. K. Johannsen: Arme Seelen erscheinen in der Hölle von Schlesien 1945/46. München (1952).

⁸⁶ Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen, kiadta az Arbeitsgemeinschaft zur Wahrung sudetendeutscher Interessen, 2. kiad. München. 1951.

⁸⁷ Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, kiadta a Bundesministerium für Vertriebene, 1. köt.: Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus den Gebieten östlich der Oder und Neiße. Bonn. 1953.

kollektív jóvátételi igényt kovácsoljanak. Jellemző az a tény, hogy ebből már 1953-ban egy angol kiadást is publikáltak.⁸⁸ Emellett a bonni kormány által kiadott „Dokumentáció” azt a célt szolgálja, hogy „objektív” bizonyító értékekkel rendelkező „történeti forrásként” tartsák készen későbbi külpolitikai akciókra. A kiadványsorozat hatásának fokozására „tudós” kiadói gárdát állítottak az élére. Mint J. Höppner megállapította, az adatközlők javarésze nagybirtokos vagy zsiros paraszt, hivatalnok, tanító és pap volt, akik fasiszta múltjukat alig tudták kendőzni és akik a még fejükben kavargó náci rémpropagandát vetették papírra.⁸⁹ Hogy milyen nagymértékű cinizmus és embermegvetés uralkodott ennek a „Dokumentációnak” az összeállításánál, ezt tanúsítja az egyik szerkesztő módszertani „kutatási beszámolója”. A szerkesztő kiszámítja, hogy milyen vegyítésben kell tálalni a vérgőzt és az érzelmeket, hogy ezáltal a nyilatkozatok a legnagyobb pszichológiai hatást érhesék el.⁹⁰

Hasonló szándék irányítja azt az Ostforscherek között elterjedt módszert, hogy a fasiszta megszálló hatóságok állítólagos gazdasági építő teljesítményeit dicsérjék. Erre tipikus példa P. H. Seraphim „Kelet-Poroszország és Posen gazdasága” c. cikke, amely egy Landsmannschaft cikkgyűjteményében látott napvilágot.⁹¹ Nagy-Lengyelország és Pomeránia megszállását Seraphim „a két keleti tartománynak a német birodalomhoz való visszaesatolásaként” üdvözi. Seraphim „tisztán gazdasági szemszögből” feljogosítva érzi magát annak megállapítására, hogy „a német igazgatás mindkét tartományban egészen bámulatos ütemben fellendítette a gazdasági fejlődést”. A fasiszta szerző azonban egy szóval sem említi, hogy ez kizárólag a német hadigazdálkodás érdekében, a lengyel dolgozó lakosság korlátlan kizsákmányolása árán és messzemenően a rablott lengyel ipari és mezőgazdasági tulajdonból vett anyagi eszközökből történt. Évvel kapcsolatban mintegy eredményként könyveli el a zsidó lakosság tömeges lemészárlását: „A jelentős zsidó kisebbséget gettókba hajtották, később nagyrészt koncentrációs táborokba szállították és meggyilkolták”.⁹² E sorok olvasásánál az a benyomása az embernek, hogy a szerző, akinek értelmi szerzősége e büntetlben bizonyítást nyert,⁹³ még belső elégtételt is érez efölött.

*

Amikor a XX. pártkongresszus a szocializmus nagy távlatait feltárta, a szocialista világrendszer megerősödésének új szakaszát megnyitotta és a béke biztosításához vezető utat megmutatta, a nemzetközi reakció minden erejét

⁸⁸ Már 1947-ben megjelent az USA-ban egy propagandabrosúra: *Tragedy of a people. Racism (értve alatta az állítólagos cseh fajgyűlöletet – A szerző megj.) in Czecho-Slovakia.* New York. 1947. – 1947-ben W. Jaksch és más szudéta-német szociáldemokraták egy angol nyelvű petíciót intéztek a potsdami aláíró hatalmakhoz és az Egyesült Nemzetek főtítkárához, amelyben a szudéta-németeket állítólag ért „károk jóvátételét” követelték.

⁸⁹ *J. Höppner: Die Umsiedlung der deutschen Bevölkerung aus den polnischen Westgebieten im Lichte neofaschistischer Geschichtsklitterung.* ZfG, 6. évf. (1958) 2. füz., 338. skk. o.

⁹⁰ *M. Broszat: Massendokumentation als Methode zeitgeschichtlicher Forschung,* Vierteljahrshette für Zeitgeschichte, 1954. 2. füz.

⁹¹ *P. H. Seraphim: Die Wirtschaft Westpreußens und Posens (Wir von der Weichsel und Warthe, a „Heimat im Herzen” c. kiadványsorozatból. Salzburg. 1950).*

⁹² *P. H. Seraphim: Ostdeutschland und das heutige Polen.* Braunschweig. 1953. 11. o.

⁹³ *Vö. I. Girard: i. h.*

latba vetette, hogy ezt a politikát megzavarja és a marxizmus—leninizmus eszméinek győzedelmét megakadályozza. A kapitalizmus apologetáinak csaholásába az Ostforscherek különös hangerővel társultak be. Mivel Mehnert, Meissner, Koch és mások a szovjet ötéves tervek realitásában már nem kételkedhetnek többé, ezért szenzációs tálalású könyvekben és cikkeken még erősebben rákapcsoltak a SZKP és vezetői rágalmazására, és torz módon állítják be a szocialista államoknak a proletár internacionalizmus, az egyenjogúság, szuverenitás és kölcsönös tiszteletbentartás elvein nyugvó kölcsönös kapcsolatát. Egy „igazi szocializmus” ügyvédjeinek játsszák ki magukat, lelkesedéssel üdvözlik a revizionizmus minden válfaját és a szocialista tábor széteséséről és közeli összeomlásáról ábrándoznak. Ezzel nemcsak azt a célt akarják elérni, hogy az emberek gondolatait a kapitalizmus belső nehézségeiről eltereljék és bizalmatlanságot és gyűlöletet ébresszenek a kommunizmus ellen, hanem ideológiai diverziós munkát akarnak végezni az európai népi demokratikus országokban és a szocialista világrendszer egységét szeretnék megbontani.

A „keleti specialisták” egész munkacsapatai csodálatos kombinációs készséggel és hatalmas kartotékanyaggal már évek óta azon fáradoznak (csúcscsakértő Boris Meissner), hogy mesebeli „repedéseket” szaglásszanak ki a szovjet rendszeren és a „marxizmus válságának” előjeleit mutassák ki. Ecélből szakadatlanul figyelemmel kísérik pl. a Szovjetunió és a népi demokratikus államok szépirodalmát, sőt zenei életét is.

A „Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde” 1956 őszi kongresszust hívott össze Münster-eifelbe, amelyen kilenc ország úgynevezett szovjetológusai gyűltek egybe. Az összejövetel célja az volt, hogy szovjet- és szocialistaellenes propagandára az SZKP XX. kongresszusa utáni új irányelveket kidolgozzák. Hasonló célok jegyében folyt le a társaság 1956 évi kölni gyűlése is, ahol Hans Koch a számára otthonos teológiai szókincs bőséges áradásával próbálta ecsetelni a „marxizmus válságát”.

Feszült figyelemmel kísérik az Ostforscherek a revizionizmus és nacionalizmus minden jelenségét a nemzetközi munkásmozgalomban és nyíltan kifejezik rokonszenvüket ezek iránt. Ezen felül pedig azon fáradoznak, hogy ezeket az áramlatokat dicsérettel és tanácsokkal fokozott tevékenységre sarkallják. Ez különösen 1956 októbere óta nyilvánul meg szembeszökően. Ekkor Carl Gustav Ströhmöt, a „Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde” hosszú évek óta működő titkárát küldték Magyarországra, hogy ott az érintkezést az ellenforradalmi erőkkkel felvegye. Ströhm visszatérése után „helyzetjelentést” írt (az egyébként Mehnerttől irányított) „Christ und Welt” és az „Osteuropa” folyóiratokba.^{93a} Egy ilyen „megfigyelőnek” kellett éppen annak az ellenkezőjét bizonyítania, hogy az ellenforradalmi puccsot „nem irányították” külföldről. Nagy várakozásokat fűzött az Ostforscherek egy része a lengyel revizionistákhoz is. Nagy tetszéssel fogadták a „Po prostu” és a hasonlóműű újságok szocialista- és szovjetellenes kirohanásait. A társaság 1957. évi gyűlésén főleg a népi Lengyelország fejlődésével foglalkozott, mindamelllett kénytelen volt megállapítani, hogy reményeik nem váltak valóra a tekintetben, hogy Lengyelországban restaurálják a kapitalizmust és az ország kiválják a szocialista táborból.

A nyugat-német Ostforschung, amely évek hosszú során át azt hitte, hogy egy bizonyos monopóliumot élvez az imperialista világban a keleti

^{93a} Christ und Welt. 1956, nov. 22., No. 47. — Osteuropa 1957, I. 1. skk. o.

határokon túli országok történetének írásában, kellemetlenül meglepődött, amikor Elisabeth Wiskemann angol történész 1956 májusában „Németország keleti szomszédai” című könyvét kiadta.⁹⁴ Ezt a művet, amely nyilván nem a brit külügyminisztérium jóváhagyása nélkül látott napvilágot, az angol sajtó pozitívan értékelte. Ezzel szemben az Ostforscherek soraiiban és a nyugat-németországi újságírók körében példátlan felháborodást váltott ki.⁹⁵ Vajon mi okozott nekik olyan bosszúságot, hogy még az angol történésznő személyi megtámadásától sem riadtak vissza? Elisabeth Wiskemann azt a bátorságot vette magának, hogy a német imperializmus és „Drang nach Osten” politikája elé tükröt állítson, az igazságot írta meg és a német „Kulturtrágereket” olyan elemekként jellemezte, akik a kelet-európai államok létét céltudatosan aláásták és egyben a fasizmus előretörését segítették. E. Wiskemann emlékeztetett a megszállási időszak gyilkosságaira és ezáltal sok Ostforscherben kényelmetlen reminiscenciákat ébresztett saját diestelen múltjával kapcsolatban. Végül pedig elítélte a revíziós propagandát és azt tanácsolta a nyugat-német politikusoknak, ismerjék el az Odera—Neiße-határt, annál is inkább, mert az egykori német keleti tartományok gazdasági járuléktérületek voltak. Mégis leginkább elgondolkoztató a könyv utolsó fejezete, amelyben a szerző a végkövetkeztetéseket levonja és a szerinte helyes megoldást ajánlja. Itt szembezőkövé válik, hogy a British Empire álláspontját foglalja el és ennek nevében a német imperializmusnak azt az „ésszerű” tanácsot adja, hogy mondjon le a direkt agresszióról és ehelyett inkább arra összpontosítsa erőit, hogy az uralmat egész Németország felett a potsdami szerződés keretein belül megszerezze. A Német Demokratikus Köztársaság annexiója és gazdasági potenciáljának elsajátítása után a német imperializmus akkor abba a helyzetbe kerülhetne, hogy hatalmát gazdasági vonalon a szomszédos kelet-európai országokra „tapintatosan” kiterjesztheti.

Egyelőre csak kevés hang hallatszott a nyugat-európai Ostforscherek között, akik E. Wiskemann e programját megértették és tetszéssel fogadták volna. Ezek közé tartozik a nyugat-német kereskedő burzsoáziához közelálló „Deutsche Rundschau”, amelyben a munkát 1956 végén jóindulatúlag bírálják⁹⁶ és egy későbbi beszámolóban élesen sikra szálltak a könyv kritikusa ellen.⁹⁷ A „Deutsche Rundschau” felfogása itt kétségtelenül egyezik az amerikai nagytőke mérvadó köreinek felfogásával, amely óvni szeretné a nyugat-német revansistákat attól, hogy Kelet-Európában önhatalmú terveket kövessenek. Egyáltalában nem véletlen, hogy Karl Joseph Friedrich heidelbergi egyetemi tanár, akinek egyszersmind az amerikai Harvard egyetemen is katedrája van, Wiskeman könyvének megjelenése után néhány héttel hasonló szellemben tartott előadást Münchenben.⁹⁸ Sokkal többet mond még az, hogy ugyanabban

⁹⁴ E. Wiskemann: *Germanys Eastern Neighbours. Problems relating to the Oder-Neisse-Line and the Czech Frontier Regions.* Megjelent a Royal Institute of International Affairs égisze alatt, London—New York—Toronto. 1956.

⁹⁵ Az „Elisabeth Wiskemann munkájáról elhangzott nyugat-német hangok”-ról szemléletes áttekintést nyújt A. J. Kamiński (Przeгляд Zachodni, 1956, 9/10. füz. 28—41. o.).

⁹⁶ H. Pross: *Unser Nachbar im Osten* (Deutsche Rundschau, 1956. 11. füz. 1227. skk. o.).

⁹⁷ Ostforschung auf Holzwegen (Deutsche Rundschau, 1958, 3. füz. 226. skk. o.).

⁹⁸ Hans Grimm, a náci időkben ismert publicista, az életér-elmélet irodalmi interpretálója, erre egy gyűlölködő „Nyílt levél”-lel válaszolt: *Verschacherter Osten — Vernichtung Europas*, amely a „Nation Europa” c. fasiszta folyóiratban jelent meg (1956. 8. füz.).

az időben McCloy — azelőtt a világbank elnöke, majd az Egyesült Államok nyugat-németországi főbiztosa és ma a „Council of Foreign Relations” elnöke — amellett nyilatkozott, hogy a bonni politikusok fogadják el az Odera—Neiße-határt, hogy ezáltal Lengyelországot az USA vezette szovjetellenes frontba bevonhassák.

Végeredményben tehát E. Wiskemann könyvének az a kitekintése, hogy a fennálló társadalmi rend a Német Demokratikus Köztársaságban, Lengyelországban és a Csehszlovák Köztársaságban megváltozzék. Nem emiatt haragszanak az Ostforscherek, gyűlölködő támadásaik sokkal inkább az ajánlott eljárás ellen irányulnak. A könyv azonban különös figyelmet érdemel, mert az a hátsógondolata, hogy a nyílt agresszió elutasításával a haladó erők éberségét elaltassa, hogy annál könnyebben érvényesülhessenek a szovjetellenes alaptendenciák.

Egyébként a szerzőnek saját bevallása szerint az volt a megbízatása, hogy a könyvet néhány hónap alatt írja meg. Ez röviddel az SZKP XX. kongresszusa után történt.

Wiskemann látszólagos szlávbarát nyilatkozatai a nyugat-német Ostforscherek néhány kiadványában bizonyos párhuzamra találtak. Látszóképpen eszükbe idézték szláv szomszédaik kulturális eredményeit és ezeket a „nyugati” világhoz való tartozásuk bizonyítékaként interpretálták. Szemforgató módon elsősorban a lengyeleket és cseheket figyelmeztették „nemzeti öntudatukra” és így próbálták őket a Szovjetunió és a lényüktől állítólag idegen népi demokratikus rendszer ellen bujtogatni. Erre az irányzatra tipikusak voltak Enno Meyer és Walter Schlesinger írásai.⁹⁹

Mint Walter Ulbricht a Német Szocialista Egységpárt V. Kongresszusán 1958 júliusában kifejtette, a német imperializmus „ideológiai diverzióval ... igyekszik az európai népi demokratikus országokba behatolni”. Sőt e célra a bonni állam egy új hivatalt alakít, amely főleg a lélektani hadviseléssel foglalkozik. Itt már a legelső vonalban találkozhatunk az Ostforscherekkel. Erich Pruck, a norvégiai fasiszta titkos szolgálat volt vezérkari tisztje és főnöke, a „Wehrkunde”-ben, a nyugat-német militaristák lapjában elárulja receptjüket: „A legfontosabb az ellenfél (értsd: a szocialista államok) által nyújtott kapcsolatokat messzemenően és célszerűen kihasználni, hogy az ellenfelet jobban megismerjük, s szervezetének gyenge pontjait kifürkésszük, hogy ott az ellentámadás (sic!) számára megfelelő fogózpontot találjunk... és itt gyakorlott kézzel erős lélektani feszítőékeket beverjünk.”¹⁰⁰ A szerző, aki a háború után maga is elvégzett egy „kelet-európai tanfolyamot”, cikkében többször hivatkozik az Ostforschung „nemzetiségi politikáról” és „erjedő ifjúságról” spekuláló kiadványaira. Hogy milyen rendszeresen jár egymás kezére a lélektani hadviselés és az Ostforschung, ez megnyilvánult a „Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde” 1958. évi közgyűlésén, amely különösen a szocialista országok ifjúsági és nevelési kérdéseinek, mint ideológiai diverzió-juk számára alkalmasnak minősített fogózpontnak szentelt fokozott figyelmet.

⁹⁹ E. Meyer: Über die Darstellung der deutsch—polnischen Beziehungen im Geschichtsunterricht (Internationales Jahrbuch für Geschichtsunterricht 1956. Braunschweig. 1956. Ehhez F. H. Gentzen recenziója a Zeitschrift f. Geschichtswissenschaftban 5. évf. [1957], 6. füz. 1309. skk. o.). — W. Schlesinger: Die geschichtliche Stellung der mittelalterlichen deutschen Ostbewegung (HZ. 183. [1957]) — Lásd 52. jegyz.

¹⁰⁰ E. Pruck: Probleme psychologischer Kriegsführung (Wehrkunde, Zeitschrift für Wehrfragen. 1958, 7. füz. 358. o.)

Az Ostforschung és a nyugat-német militarizmus szoros kapcsolatait mutatja ezenkívül az is, hogy olyan eléggé ismert Ostforscherek — mint Aubin, v. Rauch, Hubatsch, Stadtmüller és Mehnert — közreműködtek a bonni hadügyminisztérium által publikált „A politikai-történeti képzés kézikönyve” kiadásában, amelynek az a hivatása, hogy a Bundeswehr kiképzőinek segítséget nyújtson „a jelenkori politikai feladatok megismerésében”.¹⁰¹ Aubin és v. Rauch ennek ellenére nem szégyeltek Trierben „a politikamentes tudomány” védelmezőinek szerepében tetszelegni.

Az Ostforschung feladatkitűzése, tevékenysége és eredményei azt mutatják, hogy az Ostforschung azelőtti szerepéhez hasonlóan ma is a német imperializmus eszköze. Változó módszerei nem téveszthetnek meg bennünket, hogy főcélja a népellenes agressziós tervek előkészítése, elkendőzése és igazolása. Ma is támogatja a német monopolmágnások és militaristák ama bűnös törekvéseit, hogy Nyugat-Németországot egy atomháború vészterhes tűzfészkévé tegyék. A marxista német történettudománynak, amelyre nagy felelősség hárul a német imperializmus elleni harcban, ma méginkább kötelessége mint valaha, hogy a reakció e szószólóit és a német nemzet e tönkretevőit a legnagyobb határozottsággal korlátok közé szorítsa.